

PROFESSIONALISERING OG ØGET TVÆRFAGLIGHED I SAMARBEJDET OMKRING MAD OG MÅLTIDER I DAGTILBUD

OLE HENRIK HANSEN • JONATAN LEER • STIG BROSTRÖM • SARAH DAMGAARD WARRER & TINE MARK JENSEN

DCA RAPPORT NR. 125 - AUGUST 2018

AARHUS
UNIVERSITET

DCA - NATIONALT CENTER FOR FØDEVARER OG JORDBRUG

PROFESSIONALISERING OG ØGET TVÆRFAGLIGHED I SAMARBEJDET OMKRING MAD OG MÅLTIDER I DAGTILBUD

DCA RAPPORT NR. 125 - AUGUST 2018

Ole Henrik Hansen • Jonatan Leer • Stig Broström • Sarah Damgaard Warrer & Tine Mark Jensen

DPU - Danmarks institut for Pædagogik og Uddannelse
Aarhus Universitet
Tuborgvej 164
2400 København NV

PROFESSIONALISERING OG ØGET TVÆRFAGLIGHED I SAMARBEJDET OMKRING MAD OG MÅLTIDER I DAGTILBUD

Serietitel:	DCA rapport
Nr.:	125
Forfattere:	Lektor ph.d. Ole Henrik Hansen (projektleder); Post.doc. ph.d. Jonatan Leer; Professor MSO Emeritus, Stig Broström; Ph.d.-studerende Sarah Damgaard Warrer; Projektkoordinator, Tine Mark Jensen Alle fra DPU, Aarhus Universitet
Redigering, opsætning og korrektur:	Tine Mark Jensen & Ole Henrik Hansen
Udgiver:	DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, Blichers Allé 20, postboks 50, 8830 Tjele. Tlf. 8715 1248, e-mail: dca@au.dk hjemmeside: www.dca.au.dk
Fotograf:	Forsidefoto: Colourbox
Tryk:	www.digisource.dk
Udgivelsesår:	2018 Gengivelse er tilladt med kildeangivelse
ISBN:	Trykt version 978-87-93643-68-0, elektronisk version 978-87-93643-70-0
ISSN:	2245-1684

Rapporterne kan hentes gratis på www.dca.au.dk

Videnskabelig rapport

Rapporterne indeholder hovedsageligt afrapportering fra forskningsprojekter, oversigtsrapporter over faglige emner, vidensynteser, rapporter og redegørelser til myndigheder, tekniske afprøvninger, vejledninger osv.

Forord

Rapporten er blevet bestilt af Fødevarestyrelsen, ud fra et ønske om at få et vidensgrundlag for, hvordan den pædagogiske tilgang og rammerne kan fremme, at børn i dagtilbud får sundere mad og gode måltidsoplevelser. Hensigten er, at rapporten skal danne grundlag for anbefalinger og inspiration til, hvordan primært pædagoger, men også køkkenfaglige og ledelse, på tværs af fagligheder, kan professionalisere arbejdet med sundere mad og måltider.

Forskere fra Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet har gennemført projektet, og rapporten er fagfællebedømt af FD, Universitetslektor Torgeir Alvestad fra Inst. för pedagogik, kommunikation och lärande Göteborgs Universitet, Sverige.

Rapporten er udarbejdet på foranledning af Fødevarestyrelsen, som en del af "Aftale mellem Aarhus Universitet og Fødevareministeriet om udførelse af forskningsbaseret myndighedsbetjening m.v. ved Aarhus Universitet, DCA – Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, 2015-2018."

Niels Halberg

Direktør DCA – Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug

Indholdsfortegnelse

Sammenfatning	5
Baggrund	9
Projektdesign	9
Afrapportering	10
Ramme for aktionsforskningen og resultaterne	10
Aktionslæring	11
Metoden aktionsforskning	12
Aktionsforskning – historisk og nu	13
Aktionsforskningen i projektet	14
Laboratoriet: Børns deltagelsesmuligheder og eksperimentering med mad og måltider	15
Introduktion	15
Laboratoriets forskningsspørgsmål	15
Laboratoriets deltagere	15
Laboratoriets arbejdsrytme	16
Teoretisk fundering	17
Laboratoriets fund	18
Guidelines	20
Opsamling	24
Laboratoriet: Smagspædagogik som tværfaglig platform i børnehaven	25
Introduktion	25
Laboratoriets forskningsspørgsmål	25
Deltagere	25
Laboratoriets arbejdsrytme	26
Teoretisk fundering	28
Laboratoriets fund	29
Guidelines	31
Opsamling	33
Laboratoriet: At overskride faggrænser i forbindelse med mad og måltider i dagtilbud	34
Introduktion	34
Laboratoriets forskningsspørgsmål	34
Deltagere	34
Laboratoriets arbejdsrytme	34
Teoretisk fundering	35
Laboratoriets fund	36
Konkrete praksistiltag	38
Guidelines	39
Opsamling	39
Tværgående fund	40
Referencer	44

Sammenfatning

Studiet er et aktionsforskningsprojekt. Forskningens hovedsigte var, at den indsamlede data skulle skabe ny viden om, hvordan iscenesættelsen og gennemførelsen af måltidet bliver gennemført i dagtilbuddet, og herunder blandt andet om organiseringen af måltidet bidrager til, at børn spiser sundt i hverdagen, samt hvorvidt der er en motiverende tilgang til måltidet, der kan fremme børns smag, sundhed og spiseglæde. Sådanne spørgsmål lader sig ikke besvare ved hjælp af kvantitative metoder. Der er brug for en nærværende, følsom og detaljeret beskrivelse med udgangspunkt i både teori og praksis. Herunder en særlig opmærksomhed på interaktioner mellem børn og personale og børnene imellem. Derfor blev aktionsforskning valgt som metode.

Analyse af den indsamlede data viste en lang række situationer og betingelser, der ikke bidrog til en motiveret tilgang til måltidet og fremme af børns smag, sundhed og spiseglæde. Eksempelvis blev det beskrevet, at der så at sige var en manglende pædagogisk vision for måltidet. Det blev ikke set som en vigtig pædagogisk og demokratisk arena. Børnene blev ikke i tilstrækkelig grad udfordret til deltagelse og selvbestemmelse, men blev i højere grad serveret af personalet, der dermed kunne foretage en hurtig afvikling af måltidet. En sådan indsigt danner i aktionsforskningen baggrund for afgørende ændringer af praksis.

Projektets samlede forskningsresultater bevæger sig fra det specifikke og det lokale til det generelle. Der er i aktionsforskningen tale om en almengørelse. Således viser det sig blandt andet, at de nykonstruerede metoder også er anvendelige i andre kontekster, ligesom de høstede erfaringer og empiriske resultater kan skrives ind i bredere sammenhænge, både praktisk pædagogiske og teoretiske, hvilket ifølge Benedicte Madsen (2012, s. 19) giver mulighed for at se "det store i det små".

Arbejdet var inddelt i tre laboratorier:

Laboratoriet: Børns deltagelsesmuligheder og eksperimentering med mad og måltider

Laboratoriet har fokuseret på at undersøge egen praksis og faggruppernes forskellige indgangsvinkler, og hvorledes de tilsammen kan kvalificere måltidet som et rum for børns eksperimentering med mad. Det faglige indhold var centreret om tværfaglige didaktiske overvejelser over de fysiske og psykiske rammer om måltidet som en afgørende forudsætning for barnets motivation og måltidsoplevelse.

Det faglige indhold byggede på en forståelse for barnets natur og måde at erobre verden på. Vi undersøgte derfor måltidet som en vigtig ramme for børnenes sanssemæssige oplevelser og erfaringer med maden, fælles opmærksomhed, forskellige grader af deltagelse/involvering, nysgerrighed og undren, eksperimentering og læring.

Laboratoriets fund

Med udgangspunkt i en forståelse for barnets natur og måde at bemægtige sig verden peger laboratoriet på en række pædagogiske metoder, som understøtter en motiverende tilgang til måltidet, der sætter barnets sanssemæssige oplevelser og erfaringer med maden forrest.

Laboratoriet: Smagspædagogik som tværfaglig platform i dagtilbuddet

Laboratoriet har arbejdet med at udvikle det pædagogiske arbejde omkring måltiderne med særligt henblik på at give plads til børns kompetenceudvikling og kritiske stillingtagen. Laboratoriet har ikke haft et på forhånd fastlagt mål med at få børnene til at spise noget bestemt, men haft ambitioner om at udvikle pædagogiske rammer om mad og måltider, der giver børnene mulighed for at lære og udvikle deres bevidsthed om mad, måltider og smag.

Laboratoriets fund

Laboratoriets fund understreger, at personalet generelt oplever manglende samlet vision for måltiderne i institutioner og barnets rolle. Disse styres i høj grad af de forskellige ansattes normer og ageren i konkrete situationer, og ikke af en fælles vision, som var ordenligt implementeret og prioriteret. Det opleves også, at der ofte er et misforhold mellem ideal og praksis i forhold til måltiderne, da man i udgangspunktet havde relativt demokratiske ambitioner, men i praksis ikke lever, eller har rammerne til at leve op til disse. Data påpeger endvidere, at hvis dette misforhold skal rettes op, skal der arbejdes systematisk og på tværs af alle medarbejdere i institutionen med en vision, der præcist og konkret beskriver institutionens idealer og værdier for mad og måltidet.

Laboratoriet: At overskride faggrænser i forbindelse med mad og måltider i dagtilbud

Laboratoriet har taget sigte på at udforske kommunikativ kvalitet mellem faggrupper og mellem faggrupper og forældre som konstituerende element i forhold til mad og måltider.

Laboratoriets fund

Fagspecifikke selvforståelser kan skabe både barrierer og brobygning mellem faggrupper, der er uddannet i forskellige kulturer med forskellige idealer og forskelligt indhold. Samtidig identificeredes fravær af pædagogisk professionalisme samt at snak om mad fyldte for lidt under måltidet.

Tværgående fund

På tværs af laboratorierne kunne der samles fire tværgående temaer og behov, som særligt knytter sig til den organisatoriske ramme og pædagogiske tilgang:

1. Fælles måltidsplan
2. Visioner for måltidet
3. At knytte måltidet til læreplanstemaerne.
4. Børns deltagelse som basis for samarbejde, sammenhæng og børns eksperimentering

Fælles måltidsplan

- Generelt manglede der en fælles pædagogisk tilgang til måltidet i form af en plan. En måde at fastholde og synliggøre beslutninger er gennem en fælles pædagogisk måltidsplan, der kort og præcist udtrykker stuen/husets værdier, principper og rutiner i punktform for hver spisegruppe. Hvis denne for eksempel hænger synligt på væggen på stuen, så kan den hjælpe nye personaler med at blive indført i arbejdet med børn og måltider.

Visioner for måltidet

- Et problem, der blev observeret på tværs af institutionerne, var, at måltidet ikke blev diskuteret, og at der ikke var en fælles forståelse af normer eller rammer omkring måltidet. Således blev måltiderne meget forskellige afhængig af hvilken pædagog, der var ansvarlig den pågældende dag eller hvilken stue, man var på. Herved var det ikke en fælles vision, men forskellige voksnes individuelle opfattelser, der styrede måltiderne. Derfor bør der skabes en fælles måltidsvision i institutionen.

At knytte måltidet til de pædagogiske læreplaner

- Der viste sig behov for et fælles pædagogisk udgangspunkt knyttet til de seks læreplanstemaer. Når måltidet startede, viste der sig en tendens til, at pædagogikken gik i stå. Succeskriteriet for, at det bliver et godt måltid, kunne være, at: "Børnene skal kunne lide maden", "Børnene bliver mætte". I stedet skal måltidet gøres til en pædagogisk aktivitet via samarbejde mellem kostfagligt personale, pædagogisk personale og i nogen grad forældre, medieret af lederen.

Børns deltagelse som basis for samarbejde, sammenhæng og børns eksperimentering

- Børns deltagelsesmuligheder var mere ad hoc prægede end planlagte. Konkrete og reelle deltagelsesmuligheder for barnet i planlægningen, tilberedelsen og serveringen af maden, giver barnet mulighed for at knytte bånd mellem køkken og stue, og skaber sammenhæng i barnets dagligdag. Det er en levende tværfaglig læringsaktivitet. Rammer for måltidet, der understøtter børns deltagelse og eksperimentering, er derfor en vigtig overvejelse.

Ti tværgående guidelines

Arbejdet i de tre laboratorier kan samles i nedenstående ti tværgående guidelines, som peger på behovet for en bevidst tilgang til den organisatoriske ramme, den pædagogiske tilgang og den pædagogiske praksis:

1. Knyt måltiderne til læreplanerne

Knyt måltidet til læreplanstemaerne og gør dermed måltidet til en del af læringsarbejdet. Lad måltidet være en del af den pædagogiske praksis – og ikke blot en pause eller noget, som skal overstås.

2. Skab samhørighed gennem måltidet

Når man spiser samme mad, skaber det oplevelsen af ligeværdighed mellem barn og voksen. Personalets private madpakke kan ses som en virkelig og en metaforisk stopklods for samhørigheden omkring måltidet.

3. Respekter og brug hinandens faglighed

Skab rum til samarbejde, refleksion og deltagelse på tværs af fagligheder. Det giver ejerskab, nytænkning og virker befordrende for lysten til samarbejde om måltidet. Ledelsens forventninger om at skabe et unikt mad- og måltidsmiljø viser sig i løbende bevidstgørelse om målsætninger og metoder i og på tværs af faggrupper.

4. Brug børns deltagelse som incitament for samarbejde og sammenhæng

Se måltidet som en integreret del af hverdagen. Skab konkrete deltagelsesmuligheder for barnet i planlægningen, tilberedelsen og serveringen af maden. Det giver barnet mulighed for at knytte bånd mellem køkken og stue, og skaber sammenhæng i barnets dagligdag. Det er en levende tværfaglig læringsaktivitet.

5. Tag børns smagsoplevelser alvorligt

Det er vigtigt at tage børns smag og smagsoplevelser alvorligt. Tag børnene med på opdagelsesrejse ved at krydre og sammensætte maden på nye måder. Flyt fokus fra modsætningen mellem godt/dårligt til smagsnuancerne.

6. Respektér børns grænser

Det er vigtigt at respektere børns grænser og integritet under måltidet. Tving dem ikke til at smage på noget, de ikke har lyst til. Men tænk samtidig over, hvordan det enkelte barns horisont kan udvides fx ved at skabe et nysgerrigt rum under måltidet.

7. Husk den voksne er det ældste barn

De voksne er rollemodeller, børnene søger støtte, afkoder og spejler handlemønstre hos. Indtager de voksne en barnlig, glad og nysgerrig tilgang til maden, vil børnene spejle dette. Gå foran og åben en verden af farver, smag, tekstur, dufte og uanede variationer af madoplevelser.

8. Skab frie rammer for måltidet

Snævre kontrollerede rammer hæmmer barnets initiativer, og de bliver afventende. Etabler måltidsrammer, der understøtter børns deltagelse og eksperimentering.

9. Giv børnene gode muligheder for selvhjulpnehed

Hvis børn skal praktisere selvhjulpnehed, kræver det tid til fordybelse og børnevenligt bestik, service og skåle, som er håndterbare for børnene. Overvej om antallet af børn og voksne ved bordet understøtter børns muligheder for at være selvhjulpne.

10. Inddrag forældrene – fortæl om jeres måltidspædagogik

Informationen til forældrene skal understøtte forældresamarbejdet, og indeholde pædagogiske begrundelser for, hvordan og hvorfor der arbejdes, så der skabes en helhed i børnenes oplevelse mellem institution og hjem. Det sker bl.a. ved synlige menuplaner, billeder og små historier fra dagligdagen.

Baggrund

I de danske dagtilbud er maden og måltidet et vigtigt omdrejningspunkt i børnenes hverdag. Konkret får børn, der går i dagtilbud, dækket 45-70 % af deres daglige madbehov i dagtilbuddet (Iversen og Sabinsky, 2011). Ifølge dagtilbudsloven skal frokostmåltidet, der tilbydes i institutionerne, være sund. Fødevarestyrelsen har dog den antagelse, at hvis børn skal blive motiveret til at spise sundere, er det ikke nok at tilbyde dem en ernæringsmæssig rigtig mad, det handler også om at skabe en god spisesituation og et godt spisemiljø. Her spiller en professionel, pædagogisk tilgang til måltidet, tværfagligt samarbejde (og forældredialog) en afgørende rolle. Derudover har både de fysiske og psykiske rammer for spisesituationen en stor betydning.

Fødevarestyrelsen har derfor ønsket viden om, hvad motiverende værktøjer konkret kan være - både i institutioner med madordninger og i institutioner med madpakker - som kan danne grundlag for anbefalinger og inspiration til, hvordan pædagoger, køkkenmedarbejdere og ledelse, på tværs af fagligheder, kan professionalisere arbejdet med mad og måltider. Grundlaget skal supplere den viden fra DTU Fødevarerinstitutionen, som danner grundlag for de ernæringsmæssige anbefalinger.

I 2015 fik DPU, via DCA, AU, derfor til opgave at undersøge, hvorvidt en professionalisering og en øget tværfaglighed i samarbejdet omkring mad og måltider i dagtilbud kan påvirke børnenes måltidsoplevelser, mad- og smagspræferencer og virke motiverende på deres madmod.

Projektet har bl.a. udforsket følgende spørgsmål:

1. På hvilken måde kan en professionalisering blandt det pædagogiske personale og et øget tværfagligt samarbejde i dagtilbuddenes personalegrupper kan bidrage positivt til sundere mad og til hvad og hvordan, der bliver spist i den pædagogiske hverdag?
2. Hvilke konkrete pædagogiske metoder er anvendelige for at skabe en motiverende tilgang til måltidet?
3. Hvilke metoder og praksisformer er anvendelige i forhold til at få det pædagogiske personale og det kostfaglige personale til at samarbejde optimalt i forhold til mad og måltider og udveksle viden på tværs af faggrænser?
4. Hvordan bidrager ledelsen bedst til et tværfagligt samarbejde?
5. Hvilke metoder er anvendelige i forhold til at skabe et konstruktivt samarbejde med forældrene omkring børnenes mad og måltider i dagtilbuddet?
6. Hvilke metoder i relation til rammerne omkring selve måltidssituationen er anvendelige i forhold til at fremme børns smag, sundhed og spiseglæde?

Projektdesign

Undersøgelsen indeholder følgende:

- A. Forskningsinformeret aktionsforskningsprojekt med institutioner i 11 kommuner. Aktionsforskningsdelen blev gennemført i tre laboratorier med følgende temaer:
  1. Børns deltagelsesmuligheder og eksperimentering med mad og måltider
  2. Smagspædagogik som tværfaglig platform i dagtilbud
  3. At overskride faggrænser i forbindelse med mad og måltider i dagtilbud.

Ph.d. afhandling, som bl.a. indeholder

- B. Spørgeskemaundersøgelse blandt landets 1.285 børnehaver og 2.379 aldersintegrerede dagtilbud i Danmark (DST, 2013).
- C. Analyse af børnehavers og kommuners madpolitik for at kunne perspektivere de analytiske pointer fra spørgeskemaundersøgelsen ift. policy.

Afrapportering

- Denne rapport indeholder kun resultaterne fra aktionsforskningsdelen. På baggrund af et kapitel om aktionsforskning som metode af Stig Broström bliver hvert laboratoriums teoretiske afsæt, fund og anbefalinger gennemgået af de tre laboratorieledere: Sarah Damgaard Warrer, Jonatan Leer og Ole Henrik Hansen.
- I 2019 udkommer Sarah Damgaard Warrers ph.d. afhandling: Tværprofessionelt samarbejde om gode rammer for børns måltider i dagtilbud. Aarhus Universitet, Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse (DPU).

Ramme for aktionsforskningen og resultaterne

- Laboratorierne har ikke beskæftiget sig med sund mad i ernæringsmæssig forstand, men haft fokus på de pædagogiske muligheder og metoder, som kan understøtte børns nysgerrighed for smag, forskellige madtyper mv., som kan resultere i en mere varieret og sundere kost.
- Alle de deltagende institutioner, som selv laver mad, følger Fødevarestyrelsens kostanbefalinger. Og seks af de deltagende kommuner har en kostpolitik. Det betyder, at der i princippet bliver serveret sund mad til børnene i de deltagende institutioner, men at bl.a. børnenes manglende madmod kan resultere i, at de ikke spiser varieret nok, hvis de fx kun vælger pastaen og ikke grøntsagerne på fadet. Ved at identificere rammer for og pædagogiske tilgange til måltidet, som understøtter børnenes måltidsoplevelser, mad- og smagspræferencer samt madmod, kan disse i kombination med den allerede serverede sunde mad føre til, at børnene faktisk spiser sundere.

Aktionslæring og aktionsforskning

- Erfaringer fra projektet Børn, mad og måltider
Stig Broström

Projektet Børn, mad og måltider har i samarbejde med pædagoger og køkkenpersonale fra 11 kommuner undersøgt, hvordan den pædagogiske tilgang og rammerne påvirker børnenes måltidsoplevelser, mad- og smagspræferencer. Forskeres og praktikers løbende laboratiemøder var omdrejningspunkt for praktikernes læring og forskernes dataindsamling og analysearbejde. Der blev etableret tre laboratorier:

1. Børns deltagelsesmuligheder og eksperimentering med mad og måltider
2. Smagspædagogik som tværfaglig platform i dagtilbud
3. At overskride faggrænser i forbindelse med mad og måltider i dagtilbud

Aktionslæring

Mødet i laboratoriet mellem pædagoger og forskere var omdrejningspunkt for projektet. Her blev pædagogerne 'forstyrret' af ny teori og forslag til ny praksis, hvilket skabte refleksion og mulighed for at skabe forandringer i egen pædagogisk praksis. Sådanne forandringer og forstyrrelser, som både praktikere og forskere indførte i praksis, rejste igen nye spørgsmål og undren, som endnu en gang krævede refleksion, hvorigennem ny forståelse og erkendelse opstod (Collin, 2011).

Disse refleksioner og praksiserfaringer blev fremlagt til diskussion og refleksion i laboratorierne, med henblik på at bidrage til praktikernes læring. Deltagerne opnåede en læring gennem afprøvning i praksis og drøftelser i laboratorierne, hvilket Lave og Wenger (2003) betegner praksisfællesskab. Der var tale om læring gennem handling – læring gennem aktion, hvorfor vi taler om aktionslæring.

Det snævre samarbejde mellem praktikere og forskere gav mulighed for, at forskerne mentalt kunne knytte sig til praksis og med praktikernes hjælp kunne indsamle data om praksis. Data i form af observationer, praksisfortællinger og videooptagelser blev fremlagt i laboratorierne, hvor forskere og praktikere sammen analyserede, fortolkede og diskuterede – og herigennem erhvervede pædagogerne sig ny viden og ideer til at indføre forandringer i praksis.

I dette møde mellem forsker og praktiker er det afgørende at skabe en gensidig respekt og forståelse. Der kræves en dialogisk og sokratisk samtaleform - en diskurs i stil med den Habermas (2005) betegner 'kommunikativ handlen', der er kendetegnet ved, at deltagerne skaber en kommunikation, hvor de ærligt lytter til hinandens synspunkter uden på forhånd at have det 'sande' svar eller løsning, men derimod gennem ligeværdige dialoger kommer frem til en fælles forståelse og løsning på, hvad der er rimeligt at gøre i den konkrete situation.

Det var en pointe i laboratoriarbejdet, at alle havde en stemme, og at der var plads til alle former for indlæg og ideer til ny praksis. Ved at skabe en tilstand med 'højt til loftet' blev der skabt ideer til pædagogisk praksis og teoretisk argumentation, som ikke var kendte på forhånd. Med Habermas' (2005) ord blev der skabt et særligt kommunikativt område (communicative space) og en laboratiestemning, hvor deltagerne kunne etablere en relation, i hvilken de sammen kunne tænke frit, respektfuldt og kritisk.

Metoden aktionsforskning

Samarbejdet mellem forskere og praktikere førte til systematisk beskrivelse og analyse af løbende ændringer af praksis. Dette materiale er løbende blevet analyseret af forskerne og relateret til eksisterende teori, hvilket har ført til produktion af ny viden, hvorfor vi kan tale om aktionsforskning. Altså forskning gennem handling. Den tyske didaktiker Wolfgang Klafki (1976) bruger således begrebet 'Handlungsforschung'.

En demokratisk orienteret 'handlungsforschung' er karakteriseret ved, at erkendelsesinteressen (Habermas, 1968) er at løse problemer fra praksis, at forskeren ikke blot beskriver, men intervenserer og forandrer praksis, samt at parterne gennem etablering af et symmetrisk forhold søger at ophæve adskillelsen mellem praktiker og forsker. Det betyder ideelt set, at praktikerne ikke kun udfører pædagogisk praksis, men også udfører visse forskningsprocesser (fx indsamler data via observation). Tilsvarende udfører forskerne ikke blot forskning (dataindsamling, analyse osv.), men de involverer sig også i praksis.

I den forstand er aktionsforskning ikke neutral og objektiv. Hvor erkendelsesinteressen i positivismen er teknisk og fortolkende i hermeneutikken, betegnes erkendelsesinteressen i kritisk teori og aktionsforskning for frigørende (Habermas, 1968). Ideen er jo netop at skabe forbedringer i overensstemmelse med utopien. Altså søger man "at ændre de eksisterende forhold henimod en subjektivt set 'bedre' tilstand" (Hegland, 1981, s. 66). Men hvad "det bedre" beror på, er en subjektiv, eller man kunne sige normativ vurdering (Madsen, 2012). Og hvad 'det bedre' består i, defineres i fælleskab af forskere og praktikere (Laursen, 2012). I projektet Børn, mad og måltider blev dette "bedre" defineret gennem ligeværdige dialoger mellem praktikere og forskere, og blev til de enkelte projektgruppers undersøgelsesspørgsmål. Men disse blev ikke konstrueret frit ud i luften og på baggrund af 'synsninger', men altid med støtte i relevant videnskabelig indsigt.

Der blev undervejs udformet en særlig Børn, mad og måltider aktionsforskningsmodel. Praktikerne har i et vist omfang fungeret som forskere blandt andet ved at gennemføre forskellige typer af observationer (videoptagelser og traditionelle observationer) og bragt disse ind i laboratorierne.

Med hensyn til forskernes rolle udfordrede vi den traditionelle aktionsforskningsmodel, hvor forskerne involverer sig i praksis, og sammen med praktikerne gennemfører og udforsker praksis. I den udviklede aktionsforskningsmodel var forskerne ikke direkte involveret i praksis, men i stedet lå hovedvægten i laboratoriearbejdet. Frem for forskerdeltagelse i praksis vægtede vi de forpligtende møder i laboratoriet, hvor der blev etableret et symmetrisk og anerkendende forhold til praktikerne for ad den vej at få et dybere kendskab til og indflydelse på praksis.

En sådan arbejds måde kan betegnes demokratisk. Dels får praktikerne indflydelse på forskningen. De er løbende med i processen, og de er medejere af processen og resultaterne. De risikerer ikke at modtage en forskningsrapport, der rummer overraskelser. De har løbende indført nye pædagogiske strategier og metoder på baggrund af eget datamateriale og diskussion af dette. Og de har leveret forskningsresultater og produkter.

Den amerikanske aktionsforsker Kurt Lewin argumenterer for, at aktionsforskning er demokratisk. Det er en 'nedfra og op' forandringsstrategi, der, hvis den bliver udbredt, kan resultere i demokratiske løsninger i et demokratisk samfund (Lewin, 1997).

Aktionsforskning – historisk og nu

Lewin formulerede ideen om aktionsforskning i 1944 for at undersøge sociale handlingers betingelser og virkninger med henblik på at skabe teorier om dette felt. Men aktionsforskningen skulle samtidig bidrage til at skabe positive forandringer (Lewin, 1948). Denne dobbelthed sammenfatter Lewinforskeren Clark med vendingen "organisatoriske forandringer og samtidige studier af processen" (Clarck, 1972, s. 25).

Aktionsforskningen på det tidspunkt markerede, at forskningen skal komme svage grupper til undsætning, og at forskningen ikke udspringer af magthavernes måde at definere problemer på, men netop giver mæle til grupper uden magt som har svært ved at blive hørt (Brock-Utne, 1989; Mathiesen, 1973).

Med rødder i 1970'ernes aktionsforskningstradition blev Center for Aktionsforskning og Demokratisk Samfundsudvikling etableret på RUC i 2011-12, hvilket kan ses som indikator for en tiltagende interesse og forståelse for, at aktionsforskning må udgøre en del af det samlede forskningsbillede.

Aagaard Nielsen (1990) og Grünbaum (1973) henfører en sådan kritisk og frigørende aktionsforskning til Frankfurterskolens kritiske teori, der fokuserer på forholdet mellem kritik og utopi. De vil sige, at forsker og praktiker kritiserer den aktuelle praksis og indleder aktive fælles forandringer med sigte på en bevægelse hen imod utopien, det langsigtede frigørende perspektiv. Her er såvel forsker som praktiker aktivt involveret i handlingerne. Forskeren er inddraget i praksis, og praktikerne bliver ikke bare udforsket af forskeren, han/hun er selv forsker. Denne understregning af deltagelsen betegner Madsen (2012) dobbelt participation.

Overordnet set kan aktionsforskningsmodellen beskrives som tre gentagende trin: 1) planlægning, 2) praksis med dataindsamling, 3) refleksion og analyse samt formulering af næste trin. Altså ny planlægning, gennemførelse osv. Fordi der sker en bestandig gentagelse, taler Lewin om et spiralformet forløb – betegnet aktionsforskningens spiral (Lewin, 1958):

1. Forskere og praktikere formulerer ideen / problemformuleringen,
2. Forskere og praktikere fastlægger en overordnet plan, de beskriver og beslutter og udfører det første aktionstrin,
3. Parallelt hermed gennemføres et undersøgelsestrin med dataindsamling om det første aktionstrin, dets forløb og resultater,
4. Med afsæt heri træffer de beslutninger om næste aktionstrin osv. osv.

Aktionsforskningen i projektet

Ovenstående firefasede model var rammen for samarbejdet mellem forskere og praktikere og for arbejdet i laboratorierne og i praksis. Denne organisering gav gode betingelser for ændring af praksis, pædagogernes læring og ikke mindst konstruktion af ny viden.

Forskningens hovedsigte var netop, at den indsamlede data skulle skabe betingelser for produktion af ny viden om, hvordan måltidet bliver gennemført i dagtilbuddet, og herunder blandt andet om organiseringen af måltidet bidrager til, at børn spiser sundt i hverdagen, og om der er en motiverende tilgang til måltidet, der kan fremme børns smag, sundhed og spiseglæde. Sådanne spørgsmål lader sig ikke besvare ved hjælp af kvantitative metoder, da der er brug for en nærværende, følsom og detaljeret beskrivelse af interaktioner mellem børn og personale og børnene imellem.

Analyse af den indsamlede data viste en lang række situationer og betingelser, der ikke bidrog til en motiveret tilgang til måltidet og fremme af børns smag, sundhed og spiseglæde. Eksempelvis blev det beskrevet, at der så at sige var en manglende vision for måltidet, det blev ikke set som en vigtig pædagogisk og demokratisk arena. Børnene blev ikke i tilstrækkelig grad støttet i deltagelse og selvbestemmelse, men blev serviceret af personalet for at kunne foretage en hurtig afvikling af måltidet. En sådan kundskab bliver meget nærværende og presserende for deltagerene, hvorfor det fører til afgørende ændringer af praksis. Men der er ikke tale om 'private' og isolerede fund.

Selvom en sådan indsigt er kontekstuel og situationel, er den ikke bare lokal, da den er genkendelig for pædagoger i landets dagtilbud. Derfor taler Nielsen og Nielsen (2010, s. 104) om aktionsforskning som kontekstualiseret forskning, hvorfra der kan "vokse og formuleres almene erkendelses- og orienteringsperspektiver".

Således bevæger projektets samlede forskningsresultater sig fra det specifikke og det lokale til det generelle. Der er i aktionsforskningen, når den er bedst, tale om en almengørelse og generalisering. Således viser det sig blandt andet, at de nykonstruerede metoder også er anvendelige i andre kontekster, ligesom de høstede erfaringer og empiriske resultater kan skrives ind i bredere sammenhænge, både praktisk pædagogiske og teoretiske, hvilket ifølge Benedicte Madsen (2012, s. 19) giver mulighed for at se "det store i det små".

Laboratoriet: Børns deltagelsesmuligheder og eksperimentering med mad og måltider

Laboratorieleder: Sarah Damgaard Warrer

Introduktion

Laboratoriet har fokuseret på at undersøge egen praksis og faggruppernes forskellige indgangsvinkler, og hvorledes de tilsammen kan kvalificere måltidet som et rum for børns eksperimentering med mad. Det faglige indhold var centreret om tværfaglige didaktiske overvejelser over de fysiske og psykiske rammer om måltidet som en afgørende forudsætning for barnets motivation og måltidsoplevelse.

Det faglige indhold byggede på en forståelse for barnets natur og måde at erobre verden på. Vi undersøgte derfor måltidet som en vigtig ramme for børnenes sansemæssige oplevelser og erfaringer med maden, fælles opmærksomhed, forskellige grader af deltagelse/involvering, nysgerrighed og undren, eksperimentering og læring.

Laboratoriets forskningsspørgsmål

Laboratoriet sigtede mod at bidrage med indsigt i, hvordan tværfagligt samarbejde mellem pædagoger, køkkenfagligt personale og ledelse kan kvalificere måltidet som et rum for børns deltagelse og eksperimentering med mad. Centralt står udviklingen af nye praksisformer, metoder og værktøjer, der understøtter det tværfaglige samarbejde om børns deltagelse og eksperimentering med mad. Med afsæt i forskningsprotokollens spørgsmål 1 og 2 (side 9) var laboratoriets fælles forskningsspørgsmål:

- Hvordan kan et tværfagligt samarbejde kvalificere måltidet, så det bidrager positivt til, at børn spiser sundere i hverdagen? Herunder hvad og hvordan der bliver spist i den pædagogiske hverdag?
- Hvilke konkrete pædagogiske metoder er anvendelige i forhold til at udmønte en motiverende tilgang til måltidet?

Laboratoriets deltagere

I laboratoriet arbejdede 24 fagpersoner med følgende professionsbaggrunde: 11 pædagoger, 3 medhjælpere, 3 dagtilbudsledere, 2 kostfaglige ledere, 2 kostfagligt personale, 1 kommunal udviklingskonsulent, 1 bestyrelsesformand og 1 forælder.

Deltagerne fordeler sig på en børnehave (3-6 år) i Silkeborg kommune, en børnehave (2,11-6 år) i Faaborg-Midtfyn kommune, en aldersintegreret institution (0-6 år) i Helsingør kommune og tre aldersintegrerede institutioner (0-6 år), en vuggestue (0-3 år) og en børnehave (3-6 år) i Fredensborg kommune.

Institutionerne repræsenterede forskellige madordninger, nemlig fuld forplejning tilberedt i børnehuset, fuld forplejning tilberedt i kommunens centralkøkken, som faciliterer dagtilbuddene i kommunen, fuld forplejning til vuggestuen og madpakker i børnehaven.

Laboratoriets arbejdsrytme

Laboratoriet mødtes i alt 8 gange fra klokken 10 til 15.

Laboratoriedeltagerne var organiseret i fire grupper baseret på kommune- og institutionstilhørsforhold. Alle grupper bestod af kolleger, der arbejdede sammen i hverdagen, og på den måde rummede grupperne flere faglige indgangsvinkler. En enkelt gruppe bestod af kolleger fra flere børnehuse under samme ledelse og køkkenordning. En anden gruppe bestod af kolleger og konsulent tilknyttet. Dette gav deltagerne mulighed for at mødes og arbejde tæt sammen imellem laboratoriegangene.

Med udgangspunkt i laboratoriets tema arbejdede grupperne i den indledende fase med mindmap som et værktøj til at systematisere og skabe overblik over problemstillinger og visioner for netop deres institution. Afgørende for denne fase var, at der var højt til loftet forstået på den måde, at ingen vision var for utopisk. Det centrale for gruppernes mindmap var en nysgerrighed på forhold knyttet til børnenes deltagelse, eksperimentering, mad og måltider i deres institution, stue, afdeling. Denne del af projektgruppernes problemfeltanalyse vedrørte deltagernes bevidste overvejelser over praksis, altså udtrykte værdier, formelle principper, normer osv. Fordelen ved mindmap som metode hertil var, at den ikke krævede en særlig viden eller uddannelse, hvilket var hensigtsmæssigt i et tværprofessionelt samarbejde, som laboratoriet lægger op til. Endvidere bidrog teknikken gennem billeder, tekst og tegninger af gruppens tanker til at synliggøre sammenhænge mellem helhed og dele. På baggrund af deres mindmap arbejdede grupperne med deres projektværktøj:

1. Projektværktøjet bidrog til at styre processen, hvori de præciserede deres visioner, projektspørgsmål, aktuelle status, mål og tegn på fremskridt, data, opretholdende faktorer, aftaler og nøgleord for projektet. Værktøjet blev justeret ved hvert laboratoriemøde og bidrog til at dokumentere de enkelte institutioners progression i forløbet (Lewin, 1958, 1997).
2. Ved hvert laboratoriemøde medbragte projektgrupperne dokumentationsmateriale bestående af video-, foto og tekstligt materiale fra deres eksperimenter og hverdag med henblik på at kunne analysere deres arbejde, og hvorledes institutionens rammer, herunder struktur, organisering og personale influerer på disse (Lewin, 1958).
3. Dokumentationsmaterialet blev gjort til genstand for fælles analyse, hvor deltagerne forholdt sig kritisk til forholdet mellem laboratoriets tema og teoretiske grundlag (jf. efterfølgende afsnit), institutionens overordnede mål og de gennemførte handlinger. De reflekterede over praksisændringernes konsekvenser ud fra et voksen- og børneperspektiv. De kollektive analyser bidrog til at få øje på 'blinde pletter' i egen praksis og rutiner og hjalp hinanden med at se udviklingspotentialer i metoder og rutiner (Larsen, 2012). Den kollektive og individuelle analyse og evaluering udgjorde fundamentet for korrektioner i projektværktøjet og beslutninger om næste aktionstrin (Lewin, 1958, 1997).

Laboratoriemødernes struktur bestod af et fagligt oplæg, forskellige kollektive analysemetoder, workshops på tværs af faggrænser eller fagopdelt samt arbejde i grupperne med projektværktøjet.

Teoretisk fundering

I forhold til børns deltagelse har arbejdet følgende teoretiske afsæt:

Laboratoriet byggede på en forståelse af, at barnets udvikling og konstruktion af sig selv sker i samspil med barnets omgivelser (Vygotsky, 1978).

I dette perspektiv var det interessant at udforske rammernes betydning for de deltagelsesmuligheder, barnet gives under måltidet. Deltagelse som fænomen beskrives af Sven-Erik Holgersen (2003) som noget, der kan tage mange former; at tage del i, at have del i eller at få del i, og samtidig at være del af måltidet. Disse deltagelsesformer har forskellige grader af involvering, og har betydning for barnets opmærksomhed og meningsaspekter, som forbindes med måltidet.

I forhold til børns eksperimentering har arbejdet følgende teoretiske afsæt:

Måltidets samværsformer er en forudsætning for børns eksperimentering med mad, hvor vi udforskede de voksne som inspirationskilde og mulighed for at relatere sig emotionelt til børnene. Michael Tomassello og Brenda Taggart tilbyder indgangsvinkler til at undersøge måltidets muligheder for fælles opmærksomhed, delte intentioner og vedvarende delt tænkning. Fælles opmærksomhed og delt intentionalitet er afgørende for at kunne indgå i et samarbejde med barnet i eksperimenteringen med mad, hvor vedvarende delt opmærksomhed bidrager til at udvide og nuancere børnenes tænkning (Tomassello and Rakoczy, 2003, Siraj-Blatchford et al., 2008).

I forhold til rummets betydning har arbejdet følgende teoretiske afsæt:

I laboratoriet fokuseres på rummet og de fysiske rammer om måltidet, der vedrører elementer som stemning, tilgængelighed og inspiration. Vi udforskede hvilke elementer, der appellerer til børnenes sanser, fordybelse, eksperimentering og samhørighed (Ringsmose and Ringsmose Staffeldt, 2014).

Laboratoriets fund

Den første del af laboratoriets fund vedrører arbejdets indledende formål; at identificere barrierer og udfordringer for børns deltagelse og eksperimentering. Den efterfølgende del vedrører resultaterne af processens afprøvende og eksperimenterende arbejde med løsninger på de identificerede barrierer og udfordringer. De følgende anbefalinger er initiativer, der understøtter de teoretiske perspektiver.

Vi identificerede fem pædagogiske barrierer/udfordringer og opmærksomhedspunkter, der har betydning for børns mulighed for at være aktive deltagere i måltidsfællesskabet og engagere sig i eksperimenteringen med mad.

Bordskik en udfordring for børns deltagelse og eksperimentering

Bordskik udgør måltidets vigtigste pædagogiske opmærksomhedspunkt. I laboratoriet blev vi opmærksomme på, at alle bruger begrebet bordskik, men at der ikke findes en entydig forståelse heraf. Det er et udtryk for et kulturelt dannesperspektiv, men er bundet op på personlige meninger og argumentationer. Det blev derfor tydeligt, at det var et vigtigt fænomen at undersøge, da det udgør dét sæt af regler, som er styrende for samværet omkring måltidet og har betydning for, hvordan voksne interagerer med børnene. Ud over at have et kulturelt dannessigte rummer det i høj grad også voksnes behov for oplevelse af kontrol og ro. Oplevelsen af at have kontrol over situationen minimerer oplevelsen af kaosangst. Oplevelsen af kontrol er tæt forbundet med oplevelsen af ro, der i denne optik dækker over, at børnenes deltagelsesform er kendetegnet ved kropsligt at forholde sig roligt, konversere med dæmpede stemmer og vente på tur.

Det betyder, at følelsen af kontrol opstår, når uroen mindskes. Uro er i denne optik en deltagelsesform, hvor børnene griner højt, konverserer højt, kropsligt er i bevægelse, og er 'selvhjulpne' på områder, den voksne ikke har givet lov til. Bordskik adresserer altså et spændingsfelt mellem et voksenperspektiv og børneperspektiv på deltagelse i måltidet, hvor vi identificerede en sammenhæng mellem den voksnes oplevelse af ro og hygge, hvilket ikke nødvendigvis var den samme som børnenes. En deltager med pædagogfaglig baggrund beskriver en spisesituation således:

"Sidste år var jeg i femårs-gruppen, hvor vi var to voksne og tyve børn cirka. Vi havde to adskilte borde, hvor man sidder ti børn med en voksen og ti børn med den anden voksen, og der var kæmpe uro. De sad tæt på hinanden, og de sad med ryg mod hinanden, og de skreg, råbte og kastede på hinanden, og de rejste sig op osv. Og så tænkte vi, hvad er der, vi kan gøre? Hvad er det, vi har gjort med den der opdeling, så vi har skabt sådan en situation, hvor de var så urolige, som de var? Så tænkte vi, at vi har faktisk taget overblikket fra dem. Fordi de gerne vil vide, hvad de andre laver. Hvad er det, de andre laver, som sidder ved det andet bord? Hvad er det, de spiser? Har de fået noget andet noget? Så vi har besluttet os for at lave et langt bord, hvor de fik lov til at vælge, hvem de sådan gerne ville sidde sammen med. Der er en voksen, der sidder ved den ene del af det lange bord, og den anden voksen sidder ved den anden del af det lange bord. Og det skabte bare sådan en fantastisk fred og ro og en helt anden atmosfære, hvor alle snakkede stille og roligt med sin sidekammerat. Eller vendte sig mod den voksne, der var i nærheden, og der var slet ikke mere denne uro, eller at de rejser sig, råber og ikke vil deltage, ikke vil spise osv."

Voksne som overvågende serviceorganer - en barriere for børns deltagelse

Vi blev opmærksomme på, at de voksne fungerede som overvågende serviceorganer, da de fysisk står op under måltidet, og går fra bord til bord, afhjælper og griber ind, nogen gange inden behovet opstår. Måltidet og børnene udgør en situation, som de voksne skal håndtere. Ved at de voksne sætter sig ned samtidig med børnene, bliver måltidet et fællesskab, hvor skåle, fade og kander deles rundt, og alle er en vigtig del heri. Børnene deltager som aktive agenter, der kan tage den mad op på tallerkenen, som de kan spise og har lyst til, ligesom de kan hjælpe deres sidemand.

Korridortid som barriere for børns deltagelse

Vi blev opmærksomme på, at der eksisterede et vente rum, hvor børnene samledes, mens de ventede på, at de kan gå fra en aktivitet til måltidet. Dette venterum betegnede vi korridortid, da det havde en kontrollerende og passiviserende funktion med henblik på at samle og få ro på børnene, indtil bordene var dækket og børnene kunne sætte sig op. Under laboratoriearbejdet transformerede vi korridortid til overgangsritualer, som dækker over pædagogiske aktiviteter, hvor børnene var aktivt deltagende, så korridortiden giver mening for børnene. Overgangsritualerne vedrører vigtige elementer så som motivation, fællesskab, optagethed, delt opmærksomhed, begejstring, fordi det er sjovt/ har sin egen værdi.

De voksnes madpræferencer som barriere for børns eksperimentering

Med reference til punktet om bordskik spiller den voksnes holdninger til, hvad og hvordan der spises en afgørende rolle for børnenes mulighed for at kunne eksperimentere med forskellige mad- og smagskombinationer. Den voksne fungerer som en inspirationskilde og rollemodel, som børnene spejler sig i.

Indefra og udefrakommende forstyrrelser i måltidsrummet

De ovenfor identificerede udfordringer havde en sammenhæng til, at måltidet ofte blev forstyrret, så de voksnes opmærksomhed og *mulighed for emotionelt at relatere sig til børnene* i måltidsfællesskabet blev afbrudt. Forstyrrelserne dækker over, at telefonen ringer, små børn vågner af formiddagslur, forældre der afleverer/ henter børn og skal overbringe/få information om deres barn, kolleger eller leder kommer med beskeder, eller at de voksne har samtaler hen over børnene og måltidet.

Guidelines

De følgende guidelines adresserer de foregående udfordringer og understøtter de teoretiske perspektiver. Vi har identificeret følgende pædagogiske principper, der understøtter børns deltagelse og eksperimentering:

GRIB børnenes initiativer

Måltidet er mere end blot spisning af mad. Det er et socialt fællesskab, hvor gruppens børn og voksne mødes og deler fælles opmærksomhed. Måltidet rummer mange indgangsvinkler til læring om mad. Vær opmærksom på børnene og det, de er optaget af her og nu. Når den voksne griber børnenes initiativer og deler barnets intentioner, dannes grundlag for at kunne indgå i et samarbejde med barnet i eksperimenteringen med mad. Det er udgangspunktet for at bidrage til at udvide og nuancere børnenes tænkning. Andre gange kan den voksne byde børnene op til dans ved at bringe emner eller et særligt indhold i spil.

SKAB frie rammer for måltidet

Snævre kontrollerende rammer kan hæmme barnets initiativer og deltagelse. De bliver afventende. Børn vil gerne samarbejde og have del i fællesskabet. De er derfor opmærksomme på de voksnes signaler. Vi har set, at i situationer, hvor den voksne er åben og afventende, der er børnene optaget af meningsfulde eksperimenter og erobring af verden. Hvorimod i situationer, hvor den voksne signalerer styring, der indtager børnene afventende positioner. Den voksne rammesætter børnenes mulighed for deltagelse i form af; at tage del i, få del i, have del i og være del af måltidet. Den voksne har betydning for barnets oplevelse af ejerskab – er det noget de har eller får tildelt af den voksne? Jo mere umage de voksne gør sig for at rammesætte måltidet, jo mere frit kan børnene agere i måltidet.

Måltider med fokus på barnets deltagelse fordrer barnets selvhjulpethed. Børns selvhjulpethed og aktive deltagelse i måltidet engagerer børnene i måltidet og hinanden. Barnet bliver et subjekt i fællesskabet. Barnet hjælper måske endda sin sidekammerat med at øse op? Det er derfor, at vi siger, at det børnene kan selv, må man ikke tage fra dem.

ORGANISÉR personaleressourcerne

Et væsentligt fund i laboratoriearbejdet er betydningen af organiseringen af de tilgængelige ressourcer for, at de voksne kan støtte børnene i at være aktivt deltagende og eksperimenterere. En deltager forklarer det således:

"hvis der er gode psykiske rammer for de voksne, så vil der som regel også være det for børnene. Det er jo som regel de voksne, der vil skabe dårlige psykiske rammer, tænker jeg. Det er jo ikke fordi, at der er en sofa, der står et forkert sted, at der er dårlige psykiske rammer. Det er vel fordi, at de voksne bliver stressede over, at der mangler ting, eller i den stil."

Helt konkret betyder det, at de voksne har fordelt praktiske roller så som toiletbesøg, vaske hænder, samling med børnene inden spisning, hjælp i garderoben og putte børn imellem sig, således at alle stuens voksne ved, hvilke arbejdsopgaver de har. Det betyder, at de kan koncentrere sig om netop dét, de skal og skabe det nødvendige nærvær og stemning, som måltidsfællesskabet behøver.

Under måltidet kan en blækspruttefunktion, hvor en voksen står for praktiske ting, bidrage til at de øvrige voksne kan fastholde fokus på at være nærværende med børnene.

Endvidere understøtter små spisegrupper på 4-6 børn og en voksen ved hvert bord, at børnene kan være aktivt deltagende med blandt andet at selv at øse op og sende videre.

Ligesom det skaber gode psykiske rammer fordi den voksne kan være nærværende med en lille gruppe børn. I institutioner med madpakkeordning har det betydning for måltidsfællesskabet, at de voksne er klar med deres mad og kan sætte sig til bords samtidig med børnene.

BEVAR fokus på mad som en oplevelse og fordybelse

Mad er mere end blot ernæring. Maden er det, vi mødes om under måltidet. Maden er en sansemæssig og social oplevelse. Vi spiser ikke kun for at stille vores sult, vi spiser også, fordi maden ser, dufter og smager godt. Maden og måltidet er et rum, hvor barnet oplever og udtrykker sin individualitet, og kan danne smag og afsmag. Maden og måltidet er også et rum for fællesskabet, hvor vi oplever andres individualitet og smag/afsmag. Den voksne kan understøtte dette ved at være bevidst om ikke at bedømme barnets eksperimentering med madsammensætninger som ulækkert. Det er jo netop dét, børnene er ved at undersøge. Udfordringen kan ligge i at spørge nysgerrigt og åbent ind til barnets oplevelser og intention. Børns oplevelser med mad kan understøttes ved at opmuntre børnene til at undersøge forskellige smagssammensætninger og variationer, og på den måde være med til at nuancere børnenes tænkning om mad. Skab en professionel tilgang til maden, hvor de voksnes egne smagspræferencer ikke præger måltidet negativt.

HUSK den voksne er det ældste barn

I iscenesættelsen af et inspirerende spisemiljø, der ønsker at understøtte barnets lyst, nysgerrighed og mod på at smage, sammensætte, spise og nyde mad, spiller den voksne en stor rolle. Den voksne fungerer som inspirationskilde og rollemodel. Det er derfor, vi siger, at den voksne er det ældste barn ved bordet. Det refererer til, at den voksne er den ældste, den som har ansvaret for stemningen og samværsformerne for måltidet. Så måltidet er et trygt sted. Det er den voksne, barnet kan søge støtte, hjælp, afkode og spejle handlemønstre hos. Det betyder også, at indtager den voksne en barnlig, glad og nysgerrig tilgang til maden, så vil børnene spejle dette. Gå foran og åben en verden af farver, smag, tekstur, dufte og uanede variationer af madoplevelser.

SKAB fysiske rammer for deltagelse

For at hjælpe børns aktive deltagelse på vej er rammerne vigtige. Hvis børnene skal være aktivt deltagende, kræver det, at de kan håndtere servicen osv. Serveres maden i store, tunge glasskåle og med store op-øseskeer, som børn har svært ved at styre eller løfte, kan det være svært at få børnene inddraget. Der skal være børnevenligt bestik, service og små skåle, som er håndterbare for børnene. Mængden af skåle og fade med mad har betydning for at undgå lange ventetider, før alle har fået mad.

Vær opmærksom på at indrette rummet og opbevaringen af redskaber, tallerkener, bestik og glas, så det er tilgængeligt for børnene og de kan deltage i de praktiske opgaver omkring måltidet. Ligesom at have skærebretter, børnevenlige urteknive og forklæder, så børnene kan deltage i madlavningen og små koste og fejebakker, så børnene kan hjælpe med oprydningen.

Et godt måltid kræver også, at der er tid til at fordybe sig, og måltidet ikke hastes igennem eller forstyrres af udefrakommende elementer (telefoner, beskeder...). Skilte på døren, der signalerer ingen forstyrrelser af telefoner, leder eller kolleger under måltidet, kan bidrage til at undgå forstyrrelser udefra.

Tænk også over orkestreringen af måltidet og fordelingen af børn og voksne ved bordene. Overvej om den aktuelle rammesætning er den optimale for at gøre børnene aktivt deltagende. Flere små borde afskærmet fra hinanden skaber små rum i rummet.

ORGANISÉR samarbejdet og rammerne

Det har afgørende betydning for måltiderne på stuerne, at det er et fælles fagligt opmærksomhedspunkt i hele institutionen. En måde at arbejde målrettet med måltidet er ved at afholde kontinuerlige køkkenmøder (hvis der er intern måltidsordning), at måltidet er et fast punkt på personalemødet, hvor faglige perspektiver og udfordringer drøftes og løses i plenum, samt at alle personaler i huset er engageret i måltidet som en pædagogisk vigtig aktivitet. En deltager med køkkenfaglig baggrund forklarer behovet for et tværfagligt samarbejde således:

"Der kan også være nogle forklaringer, har vi i hvert fald oplevet, at nogle af de ting, som vi gør, gør vi faktisk af en grund – faktisk de fleste ting, som det pædagogiske personale ikke tænker over. Så hos os kan de ikke forstå, hvorfor vi ikke laver brun sovs, kartofler og flæskesteg. Bare et eksempel en dag, og så siger jeg jamen "nej, det kan jeg godt forstå, at I ikke kan forstå, men vores køkken er jo slet ikke bygget til både at bage brød, koge kartofler, lave sovs og flæskesteg til 400 børn. Det er der slet ikke plads til". Det kræver jo faktisk nogle ting. Og det er de fysiske rammer. Vi må jo gøre vores arbejde, ud fra det vi har at arbejde med."

I institutioner med intern madordning kan det køkkenfaglige personale have fast gang på stuerne under måltiderne, da det kan give viden om, hvad børnene er optaget af, kan lide og se potentialer i nye retter og måder at spise på. Ligesom de kan fortælle om maden og bringe køkkenfaglige kompetencer i spil sammen med børnene. En deltager med køkkenfaglig baggrund forklarer fordelene ved at deltage under måltiderne således:

"Det ville være rigtig fint at kunne komme ud og spise på stuerne som en del af det. Og at se hvordan maden bliver præsenteret, og måske at komme med fif til pædagogerne om, hvordan man kan fremstille maden. Eller nogle gange ved pædagogerne ikke, hvad er der i maden, og de kan ikke snakke med børnene om, hvad der er i maden. Så der kunne de jo udnytte vores kompetencer, kan man sige, ved at invitere os ud på stuerne og fortælle om maden."

LAV en fælles pædagogisk måltidsplan

Vi blev opmærksomme på, at hverdagen kan byde på mange udfordringer, så som personalesygdom, nye personaler og vikarer, nye børn osv. Forandringer i hverdagen, der udfordrer praktiseringen af de pædagogiske beslutninger omkring måltidet. Personalet i en af de deltagende institutioner beskriver det således:

- "Informationerne skal ud til resten af personalet, hvilket er udfordrende, da der løbende kommer nye personaler, studerende, vigtige(re) punkter på personalemøde-dagsordenen. (Børnehuset er nystartet med mange emner, der skal tages stilling til og kultur, der skal skabes. Derudover er vi i gang med idrætscertificering, som kræver opgaveløsninger henover året.) Vi som projektdeltagere er fokuserede, men det er virkelig svært at få inddraget kolleger, som ikke er med i processen og tankeeksperimenter/udviklingen."
- En måde at fastholde og synliggøre stuens beslutninger er gennem en fælles pædagogisk måltidsplan, der kort og præcist udtrykker stuens/husets værdier, principper og rutiner i punktform for hver spisegruppe. Hvis denne for eksempel hænger synligt på væggen på stuen, så kan den hjælpe nye personaler med at indføres i arbejdet med børn og måltider.
- Endvidere kan det anbefales at udarbejde en pædagogisk bagdør til dage med sygdom og fravær, således at de pædagogiske beslutninger for måltidet kan praktiseres på pressede dage.
- En måde at understøtte, at de voksne kan være nærværende i måltidet, er ved at udarbejde en oversigt til ophæng i køkkenet, der viser, hvor mange der spiser på stuen, allergier og specialkost. Herved sikres, at alt er på rullevoغن ved måltidets start.

INDDRAG forældrene – fortæl om jeres måltidspædagogik

Informationen til forældrene skal indeholde pædagogiske begrundelser for hvordan og hvorfor, der arbejdes, så der skabes en helhed i børnenes oplevelse mellem institution og hjem.

Opsamling

I laboratoriet har vi undersøgt, hvordan et tværfagligt samarbejde mellem pædagogisk personale, køkkenfagligt personale og ledelse kan kvalificere måltidet, så børnene oplever mulighed for at deltage og eksperimentere, og derigennem at motiveres til at spise sund mad i hverdagen. Med udgangspunkt i en forståelse for barnets natur og måde at bemægtige sig verden peger vi på en række pædagogiske metoder, som understøtter en motiverende tilgang til måltidet, der sætter barnets sansemæssige oplevelser og erfaringer med maden forrest. Gennem børns og voksnes fælles opmærksomhed og nysgerrighed (Tomasello and Rakoczy, 2003) på madens kvaliteter så som farver, dufte, smag, teksturer, konsistens og børnenes aktive eksperimentering med madens mange sammensætningsmuligheder, smags- og farvenuancer m.m., har børnene vist mod og lyst til at smage nyt og spise sundt.

De fysiske og psykiske rammer har en afgørende betydning for børnenes mulighed for at være aktivt deltagende og eksperimenterende i måltidet, og har vist sig at være enten fremmende eller hæmmende herfor. I laboratoriet har vi undersøgt de voksnes betydning for og evne til at etablere psykiske og fysiske rammer, der understøtter børnenes mulighed for at være fuldgyltige medlemmer og medskabere af måltidet som et socialt fællesskab (Vygotsky, 1978) ved at have og være del af måltidet (Holgersen, 2003). Et måltid præget af fælles opmærksomhed og eksperimentering kræver en særlig organisatorisk orkestrering. Nærværende og inspirerende voksne (Siraj-Blatchford et al., 2008) og tilgængelige redskaber (Ringsmose and Ringsmose Staffeldt, 2014), som børnene kan håndtere, er ligesom et vedvarende fælles organisatorisk fokus og organisering af ressourcer essentielle elementer heri.

Laboratoriet: Smagspædagogik som tværfaglig platform i dagtilbuddet

Laboratorieleder: Jonatan Leer

Introduktion

I dette laboratorium har vi arbejdet med at udvikle det pædagogiske arbejde omkring måltiderne med særligt henblik på at give plads til børns kompetenceudvikling og kritiske stillingtagen. Vi har ikke haft et på forhånd fastlagt mål med at få børnene til at spise noget bestemt, men vi har haft ambitioner om at udvikle pædagogiske rammer om mad og måltider, der giver børnene mulighed for at lære og udvikle deres bevidsthed om mad, måltider og smag.

Laboratoriets forskningsspørgsmål

Laboratoriet har taget institutionernes måltider og madrelaterede praksisser og læringsaktiviteter som udgangspunkt for laboratoriet. Med afsæt i forskningsprojektets spørgsmål 2 og 6 (side 9) var laboratoriets fælles forskningsspørgsmål:

- Hvilke konkrete pædagogiske metoder er anvendelige i forhold til at udmønte en motiverende tilgang til måltidet? Herunder hvilke udfordringer af pædagogisk, praktisk og strukturel art oplever personalet? Hvordan kan man komme rundt om disse? Hvilken rolle skal barnet have i måltidet?
- Hvilke metoder i relation til selve måltidssituationen er anvendelige i forhold til at fremme børns smag, sundhed og spiseglæde? Herunder: hvilke pædagogiske aktiviteter kan kobles til måltidet? Hvordan kan man få børn engageret i måltidet?

Desuden har vi naturligvis berørt en række andre emner, som var tæt koblet til disse hovedspørgsmål, herunder særligt samarbejde mellem personalegrupper og personale og ledelse.

Laboratoriets deltagere

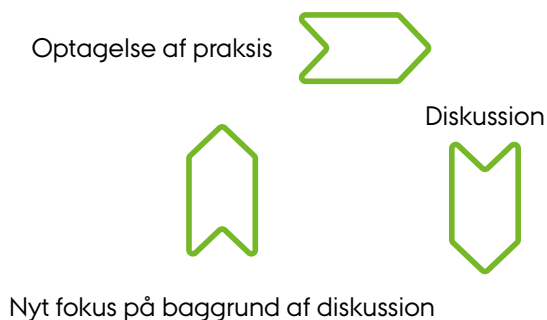
Der var 26 deltagere i laboratoriet fra fem institutioner: en børnehave fra Københavns kommune, 1 stor integreret klyngeinstitution fra Allerød kommune, to integrerede institutioner fra Frederiksberg kommune og en integreret institution fra Allerød. Derudover en specialkonsulent fra Frederiksberg kommune.

Deltagerne fordelte sig på følgende medarbejdergrupper:

- Klyngeleder: 1
- Leder: 1
- Souschef: 2
- Afdelingsledere: 3
- Kostfagligt personale: 6
- Pædagoger: 8
- Pædagogmedarbejdere: 4

Laboratoriets arbejdsrytme

Laboratoriet har været samlet 8 gange i kalenderåret 2016 (fire gange forår og fire gange efterår) til sessioner af ml. tre-fem timer. Arbejdet er fungeret i en cirkulærproces, hvor 1) deltagerne til hver session har optaget film af deres måltidspraksisser med fokus på et specifikt, selvdefineret element (fx børns selvhjulpethed eller den voksnes rolle under måltidet), eller et nyt pædagogisk tiltag omkring måltidet (fx at lade børnene selv øse op og bestemme, hvad der skal på deres tallerkener), 2) på laboratoriet er disse film blevet præsenteret og diskuteret kritisk/konstruktivt med de andre deltagere og 3) et nyt fokusområde for filmoptagelsen til næste session.

Et helt centralt mål var, at de enkelte institutioner blev bevidste og reflekterende om deres aktuelle måltidspraksisser, herunder fandt ud af, om disse var tilfredsstillende og levede op til deres visioner. De skulle således "forstyrres" i deres etablerede praksisser og tænke/handlemønstre omkring måltiderne (jf. Broströms præsentation af aktionsforskningen). I dette arbejde var videooptagelser af praksis meget øjenåbnende, da utilsigtede praksisser blev synlige, og modsætninger mellem idealer for måltider og reelle praksisser omkring måltiderne blev "afsløret". Herved blev diskussionerne meget konkrete og praksisnære, hvilket deltagerne fandt meget givende. Det tvang dem nemlig til at specificere, hvad de helt præcis mente med deres idealer for måltider og børneinddragelse. Fx kunne selvhjulpethed i en institution være at øse op på tallerkenerne selv under tæt overvågning af en voksen, mens det i en anden institution også kunne være deltagelse i tilberedning og borddækning.

Det var ikke et mål at ensrette institutionerne, men at hjælpe dem til at definere nogle visioner, hvor idealer om børneinddragelse, madglæde, smagsoplevelse og selvhjulpethed kom i højsædet. Samtidigt blev disse visioner tilpasset de enkelte institutioners kontekster og idealer.

Laboratorielederens rolle var altså ikke at "belære" deltagerne og vise dem vejen mod den "sande" måde at gøre måltider på, men i stedet at fungere som inspirator, facilitator af vidensudveksling og "forstyrrende" provokatør, der skulle stimulere til kritisk selvrefleksion. Som i traditionel aktionsforskning skete forandringerne i høj grad nedefra og op. Facilitatoren stimulerede dette gennem en række oplæg og fællesdiskussioner om normativitet og mad, smagspædagogik og voksenroller i forbindelse med måltidet med børn. Selvom disse var kritiske i forhold til styring af børns smag og snævre sundhedsideal, så havde de dog ikke entydige konklusioner, men tegnede snarere en række dilemmaer op i forholdet mellem mad, børn og måltider, som det var ambitionen, at deltagerne skulle forholde sig til i deres arbejde. Det var også målet at finde nogle mere generelle metoder og tilgange til måltidet, som syntes at have succes på tværs af institutionerne jf. projektets forskningsspørgsmål.

De resultater, som præsenteres her, opsummerer de erfaringer, som gik på tværs af de forskellige institutioner. Data er fremkommet over det langstrakte arbejde i laboratorierne i forhold til praksisændring omkring måltider i institutionerne. Data rummer en række gennemgående problematikker, der er blevet noteret af forskeren som generelle og løsningsforslag på disse, som er blevet testet i praksis i et bredt udsnit af institutioner. Løsningsforslagene fødtes ofte i en institution og blev herefter kopieret af andre institutioner.

Resultaternes validitet beror således på, at de blev observeret og testet i forskellige institutioner, og at disse institutioner har rapporteret positivt tilbage omkring denne implementering – og typisk blev der i implementeringen også videreudviklet på ideen.

Et eksempel på en god idé, som blev succesfuld på tværs af institutioner, var idéen om de positive effekter i at give slip på voksenstyring. Flere havde bemærket, at når de gav slip på voksenstyring, så styrkedes børnenes engagement i måltidet. Det blev bekræftet af en række videoer, og flere institutioner eksperimenterede til den følgende session med at optage et måltid med voksenstyring, for den følgende dag at lade den voksne give slip på styringen omkring måltidet i den samme kontekst med de samme børn. I andre institutioner blev samme observation gjort, og snart havde alle prøvet dette med stor succes. Flere havde eksperimenteret endnu mere med, hvor langt man kunne gå. Således er denne observation altså dokumenteret dels via laboratoriedeltagernes fortællinger, dels via et massivt videomateriale i en række meget forskellige institutioner. Desuden blev der i de forskellige institutioners arbejde med denne observation også gjort nogle erfaringer om, hvor langt man kan presse denne pointe, og hvor meget plads man egentligt kan give børnene, hvilket gav retningslinjer for løsningsforslaget.

Teoretisk fundering

I forhold til forståelsen til det pædagogiske syn på mad og måltider har laboratoriet været funderet i følgende litteratur:

Hayes-Conroy og Hayes-Conroy (2013) er skeptiske over for den traditionelle ernæringsvidenskabs hierarkiske, ikke-kontekstuelle og standardiserede tilgange til kostvidenskaberne; det, som er blevet kaldet "hegemonisk ernæring(svidenskab)". De anbefaler at arbejde kontekstuel og normkritisk med mad, ernæring og pædagogik.

Flowers and Swan (2015) argumenterer for, at man tænker kritisk over de strukturelle og identitetspolitiske problematikker, der relaterer sig til madkultur, i enhver form for maddannelse.

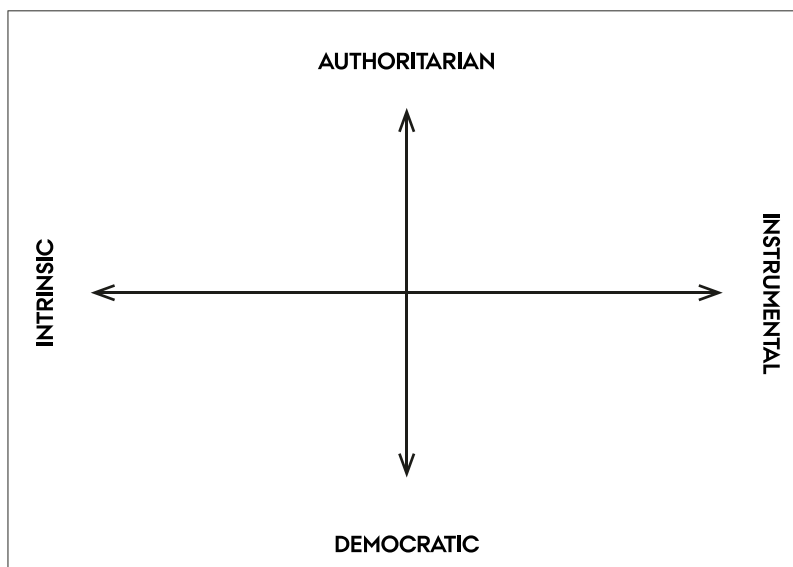
Leer og Wistoft (2015) kritiserer både det kostorienterede syn på mad og de styrende tilgange, som meget madundervisning og smagspædagogik har været bundet op på. I stedet slås et slag for en inddragende og nysgerrig smagspædagogik, som flytter fokus fra sundhedsfiksering mod barnets oplevelse og på de mange forskellige læringspotentialer, der er i måltidet og madlavning.

I forhold til barn-voksenrelationen i måltidssituationer har laboratoriet været funderet i følgende litteratur:

S. R. Hansen (2016) påpeger, at der er en række dilemmaer og modsætninger på spil omkring måltider på dagtilbud, ikke mindst i forholdet mellem på den ene side at anspore til madglæde og hygge og leg om bordet, og på den anden side ambitionen om at regulere og overvåge børns forhold til mad. Disse dilemmaer må forstås kontekstuel og som fortløbende forhandlinger, der forløber forskelligt i forskellige kontekster. Således er det svært at komme med en endegyldig best practice.

Andersen (2015) præsenterer et madpædagogisk skema, der kan rumme forskellige pædagogiske måltidssituationer. På den vertikale akse beskrives madens rolle fra at være instrumentel (formåls orienteret) i højre side til at anskues som havende en iboende værdi i venstre. På den horisontale akse beskrives den voksnes rolle i spektret mellem at være autoritær og demokratisk.

Figure 1: The Integrated Food Pedagogy Model (IFPM). The Role of Food (Horizontal Axis) and Pedagogy (Vertical Axis) during School Meals

Den model beskriver således en række positioner, der ikke er "enten-eller", men et kontinuum med en masse mulige positioner. Desuden understreger Andersen, at de samme voksne i forskellige situationer kan placere sig forskelligt på skemaet og betone hhv. autoritet el. demokrati afhængig af kontekst.

Denne model udgjorde en central model i arbejdet i laboratorierne til at teoretisere og sammenligne forskellige tilgange til måltiderne. Med ambitionen om at komme udover snævre, dogmatiske sundhedsidealiser og øget børneinddragelse, var den generelle ambition at flytte institutionerne væk fra det øverste højre felt. Det gode ved modellen er, at den tilbyder en række forskellige positioneringer uden for dette felt. Fx kan måltidet både være demokratisk og instrumentel, hvis det fungerer som instrument for læring og kritisk stillingtagen. Hvor den instrumentelle funktion ikke er at styre børnene eller forme deres madvaner efter prædefinerede skabeloner, men hvor måltidet bruges til at lære om tilsmagning, individuelle præferencer, madkultur.

Laboratoriets fund

Selvom det var en række meget forskellige institutioner, der deltog i laboratoriet, var der en række problematikker og løsninger, der gik igen. På baggrund af laboratoriets omfattende datasæt kommer her de tre vigtigste fund.

Den manglende vision for måltidet

Et problem, der blev observeret på tværs af institutionerne, var, at måltidet ikke blev diskuteret, og at der ikke var en fælles forståelse af normer eller rammer omkring måltidet. Således blev måltiderne meget forskellige afhængig af hvilken pædagog, der var ansvarlig den pågældende dag eller hvilken stue, man var på. Her ved var det ikke en fælles vision men forskellige voksnes individuelle opfattelser, der styrede måltiderne. Disse kunne ofte være meget divergerende. Fx rummer data et typisk eksempel med en institution, hvor der var uensartede forståelser af hensigtsmæssige spisemåder. En pædagog mente, at det var vigtigt at "spise pænt" med kniv og gaffel, mens en anden mente, det var fint at spise med fingrene, at det ligefrem kunne være en vigtig måde at interagere med madens tekstur på, hvilket både kunne stimulere børns smag og deres taktile apparat. Dette kunne skabe konflikter mellem personalet og besværliggjorde udvikling af en kohærent måltidspædagogik.

Disse positioneringer kan således også forstås via den madpædagogiske model i Andersen (2015) som forskellige placeringer på de to akser. Pædagogen, der betoner vigtigheden af "at spise pænt", ser det som sin opgave at være autoritativ og bruge måltidet instrumentelt til at opdrage i den "rigtige" måde at spise på. Denne pædagog placerer sig således i den øverste højre del af modellen. Den anden pædagog, der lader børnene frit bestemme, hvordan der skal spises, synes at have en mere demokratisk og mindre instrumentel tilgang til måltidet, og vil derfor kunne placeres et sted i nederste venstre hjørne.

Voksenangsten for at give slip og barnet som selvhjulpen spiser

Det blev noteret bredt, at mange voksne udtrykte en utryghed ved at give slip på en stærk voksenstyring af måltidet. De voksne følte et tydeligt ansvar for at styre måltidets udrulning og overvågning af børnenes spising. Der blev også ofte iagttaget en diskrepans mellem idealer og praksis. Mange havde en selvforståelse af, at de på institutionen var enige om værdier om selvhjulpenhed og børneinddragelse, men hvad vi så på filmene – særligt i starten – afspejlede ofte en markant voksenstyring og instrumentalisering af måltidet. Forstået gennem Andersens model kan man sige, at mange gerne ville placere sig et sted i nederste venstre felt, hvor maden blev anskuet som havende en værdi i sig selv og med en åben, demokratisk tilgang, men i virkeligheden agerede de voksne autoritativt og med klare, prædefinerede mål for afvikling af måltiderne, der ikke tillod megen inddragelse af børnene (øverste højre hjørne). Dette påpegede også, at visioner og handling ikke altid fulgtes ad.

På alle institutionerne, der turde give slip, så vi på filmene, at måltidet sagtens kunne fungere og ofte bedre uden den voksnes konstante indblanding. Det styrkede børnenes engagement, og ofte blev deres indtag øget. I et interessant eksempel blev en flok børnehavebørn ml. 3-4 år selv sat til at spise boller i karry med en række forskellige toppings, herunder ristet kokos og rosiner. Det hele er serveret i små separate skåle. Børnene går først ombord i de to toppings, hvor særligt børnene fandt de sprøde kokosflagers tekstur interessant. Efter nogle minutters muntert gnaskeri af toppingen finder børnene frem til de andre skåle, som sendes rundt, og alle får ris og sovs og kød. Efter et kammeratligt og muntert måltid er alle skålene og alle tallerkenerne tomme. Efter stuens pædagogers udsagn så spiste børnene mere, end de plejede. Mange voksne ville nok have haft svært ved ikke at bryde ind i børnenes i udgangspunktet "forkerte" måde at spise på og forklare dem, hvordan man "rigtigt" spiser boller i karry, MEN det blev dokumenteret her og i talrige andre eksempler, at den fraværende voksenindblanding gav børnene ejerskab over måltidet og deres smagsoplevelse, og dette gav appetit på mere.

Manglende rammer/prioritering for det gode måltid

En række institutioner oplevede, at der var mange engagerede kræfter, der gerne ville arbejde pædagogisk med måltidet, men de stødte på en række problemer, der gjorde deres arbejde svært. Det angik både de fysiske rammer for måltidet, måltidets rolle i planlægningen af dagen, muligheden for at udvikle pædagogiske initiativer sammen med kollegaer.

Et tydeligt eksempel så vi på en video, hvor der blev serveret pasta med kødsovs i en børnehave og nogle skåle med lidt forskelligt topping i. I denne institution ville man gerne fremme børnenes selvstændighed og smagsoplevelse omkring måltidet. Så intentionen var, at børnene selv skulle komponere og docere deres mad, hvilket tidligere blev styret af de voksne. Børnene sidder mange ved hvert bord. Ved det bord, som videoen

fokuserede på, sad der i alt 8 børn og 1 voksen. Pastaen kom ind i en meget stor, tyk glasskål og har formentlig vejet flere kilo. Til at tage pastaen med var der en enorm suppeske. Den første, der skal tage, er en lille dreng, der netop er kommet op i børnehaven. Han kæmper gevaldigt med den store ske, og kampen besværliggøres af det faktum, at de lange pastaer er klæbet sammen. Til sidst må pædagogen intervenere og hjælpe. Det samme sker med de andre lidt større børn, og kødsovsen kommer rundt i en lige så stor skål, som også volder børnene problemer. Det hele ender med, at den voksne må overtage styringen og hjælpe alle med at øse op. Da der sidder 8 børn ved bordet tager dette en rum tid. Og da man skal vente med at spise, til alle har fået mad, må den første dreng pænt vente i næsten 7 minutter før han kan begynde på sin nu lunkne pastaret.

Intentionerne i dette eksempel er gode nok og viljen er der, men manglende rammer og orkestrering af måltidet sætter begrænsninger for både selvhjulpethed og madglæde. Ved en anderledes organisering, hvor børnene havde siddet færre ved hvert bord, ville maden være kommet hurtigere rundt. Et mere strukturelt problem var, at der ikke var anden service end de store klodsede voksenfade, og der var ikke sat penge af til at få mindre og for børn mere håndterbare skåle og opøsningsskeer. Så selvom institutionen havde de bedste intentioner om at forny måltidspædagogikken og inddrage børnene mere, så var det umuligt i forhold til de materielle rammer, da der ikke var økonomisk opbakning til initiativet. Mange kunne ikke genkende til dette, og mange påpegede, at en del institutioner på et ledelsesmæssigt niveau undervurderede, hvor stor en indsats, prioritering og planlægning en fornyelse af madpædagogikken faktisk krævede.

Således er der altså ikke bare ideologiske barrierer, samarbejdsvanskeligheder eller manglende visioner, som gør det svært at skabe mere demokratiske måltider og få realiseret pædagogiske idealer, som placerer sig i det nederste venstre hjørne på Andersens model. Der kan også være materielle, økonomiske eller organisatoriske barrierer for madpædagogisk innovation.

Guidelines

Alle guidelines er tiltag, der sigter mod at lave pædagogiske aktiviteter, som arbejder mod mere demokratiske og mindre instrumentaliserede tilgange til måltider. De vil altså placere sig i det nederste venstre hjørne på Andersens madpædagogiske model.

LAV en fælles vision for måltider i institutionen

På baggrund af laboratoriets fund må det fastslås, at det er afgørende med en klar vision for måltiderne, som deles af hele personalet. Udform en sådan gennem dialog på tværs af de forskellige faggrupper og i løbende diskussion, hvor den revideres og evalueres. Visionerne skal dels redegøre for de idealer for måltider, man har på den givne institution og hvilke konkrete aftaler, regler og prioriteter, der er under måltiderne. Måltiderne skal ikke styres af den enkeltes normer men af en fælles vision, som deles af alle. Derfor er det også vigtigt, at alle høres i udformningen. Fx: Hvad forstår denne institution ved et godt måltid? Skal børnene selv have lov at tage og vælge? Hvad skal voksnes og børns rolle være under måltiderne? Hvordan skal der tales om maden? Hvilke pædagogiske mål skal der arbejdes med omkring måltiderne? I det løbende arbejde med visionen er det vigtigt, at den flugter med de øvrige pædagogiske idealer i huset (fx børnesyn) og tænkes ind i andre pædagogiske fokuspunkter, fx temauger. Som det tidligere nævnte eksempel med at spise med fingrene VS kniv og gaffel viser, så er det vigtigt, at visionen også bliver ret konkret omkring fx bordskik. Begge pædagoger mente, at det var kompetencegivende at lade børnene spise på den ene eller den anden måde. Det er deres forståelse af ordet kompetence, som adskiller de to praksisser.

GIV børnene ansvar og frihed omkring måltidet

Børns engagement i måltidet øges, hvis de også får ansvar i forbindelse med måltidet. Det kan fx være ved at lade børn hjælpe med at vaske og skære frugt ud om eftermiddagen sammen med en pædagogfaglig medarbejder eller en fra køkkenpersonalet. Det kan også være, at børnene skiftes til at være "bordformænd" og sige "værsgo". Børnene kan også få ansvar ved fx at smøre deres egne madpakker, når man skal på tur. Mange har gode erfaringer med at give børn øget frihed og selvbestemmelse i forbindelse med måltiderne i institutionerne, fx ved at lade dem selv øse op og vælge hvad og hvor meget, de vil spise og i hvilken rækkefølge osv. Selvom mad, børn og frihed kan være en meget svær kombination for mange voksne, så ender det faktisk ofte ret godt. I laboratoriets data er der mange eksempler på, at det stimulerer børns engagement i måltidet at servere maden opdelt i mange skåle. Således at alle grønsager fx ikke er blandet sammen i en gryderet, men nogle af dem er sat frem i skåle, så børnene selv kan dosere. Herved gøres måltidet mere overskueligt, og lægger op til børnenes aktive deltagelse i udformning af deres måltid og deres smagsoplevelse.

GIV gode rammer for børns og de voksnes deltagelse i måltidet

Hvis måltidet skal udvikles mod en mere moderne madpædagogisk retning, så kræver det, at måltidet prioriteres, og der skabes gode rammer for det på flere niveauer.

1. Skal børnene blive selvhjulpne, kræver det, at de kan håndtere servicen osv. Serveres maden i store, tunge glasskåle og med stor opøsningservice, som børn har svært ved at styre eller løfte, kan det være svært at få børnene inddraget.
2. Hvis man vil gøre mere ud af måltidet og i højere grad gøre det til en pædagogisk aktivitet, er det vigtigt, at der er afsat god tid til det. Det kan også være en god idé at tænke over overgange mellem de forskellige aktiviteter. Fx kan de store børn eller alle hjælpe med før måltidet med borddækning, hentning af mad, forberedelse af fællessang, etc. og efter måltidet med afrydning, køre vogne tilbage etc. Tænk også på, hvordan måltidet kan understøtte andre aktiviteter i løbet af dagen.
3. Det er vigtigt, at pædagoger får gode rammer for at deltage i måltiderne. Der skal være mad til pædagogerne, så de deltager på lige fod med børnene i måltidet, hvis der laves mad i institutionen. Eller de skal spise deres madpakke sammen med børnene. Pædagogerne skal heller ikke forstyrres under måltidet af telefoner, chefer eller møder. Det er centralt for pædagogernes engagement i måltidet. Det er også vigtigt, at der er mandskab nok, så der kommer vikarer ved sygdom etc. også under måltiderne.
4. Hvis nye visioner og praksisser skal introduceres, så kræver det, at der afsættes tid til, at personalet kan sparre med hinanden på tværs af faggrupper og løbende får evalueret sammen.

Opsamling

Laboratoriets fund understreger, at personalet generelt oplever manglende samlet vision for måltiderne i institutioner og barnets rolle. Disse styres i høj grad af de forskellige ansattes normer og ageren i konkrete situationer og ikke af en fælles vision, som var ordenligt implementeret og prioriteret. Det opleves også, at der ofte er et misforhold mellem ideal og praksis i forhold til måltiderne, da man i udgangspunktet havde relativt demokratiske ambitioner, men i praksis ikke lever eller har rammerne til at leve op til disse. Data påpeger endvidere, at hvis dette misforhold skal rettes op, skal der arbejdes systematisk og på tværs af alle medarbejdere i institutionen med en vision, der præcist og konkret beskriver institutionens idealer og værdier for mad og måltidet. Samtidig påpeger fundene også, at der ikke er en one-fits-all solution, men snarere må man arbejde kontinuerligt med bevidstheden om en række dilemmaer omkring det pædagogiske arbejde med måltiderne, som skal vægtes forskelligt i forskellige kontekster (S. R. Hansen 2016, Andersen 2015).

Laboratoriets fund understøtter endvidere tidligere forskning, der påpeger, at stærkt normative og voksenstyrende tilgange til mad og måltidet ikke er befordrende for børns deltagelse, og at det må være en ambition for en pædagogisk indsats i forhold til børn og måltider at arbejde udover et hegemonisk ernæringsperspektiv og give plads til børn, hvis deres deltagelse skal fremmes (Hayes-Conroy og Hayes-Conroy 2013, Leer og Wistoft 2015). I laboratoriet fik vi også helt konkret påvist en sammenhæng mellem, at de voksne trak sig tilbage og øget indtag.

På det metodiske plan var der udbredt enighed om, at arbejdsgangen med at optage praksis og arbejde med nye tiltag, som også blev dokumenteret visuelt, og herefter blev diskuteret i laboratorierne, fungerede virkelig effektivt i henhold til aktionsforskningens ambition om at skabe "forstyrrelse" og inspirere til at skabe nye initiativer.

Laboratoriet: At overskride faggrænser i forbindelse med mad og måltider i dagtilbud

Laboratorieleder: Ole Henrik Hansen

Introduktion

Laboratoriet har taget sigte på at udforske kommunikativ kvalitet mellem faggrupper og mellem faggrupper og forældre som konstituerende element i forhold til mad og måltider. Laboratoriets antagelse har været, at: "Der vil være et særligt fokus på såvel de faglige præferencer, de personlige kvaliteter og kulturelle forforståelser, der bidrager til at formidle – eller obstruere formidling af budskaber mellem faggrupper indbyrdes og mellem faggrupper og forældre – og endelig mellem faggrupper og børn." I laboratoriet har der således været et særligt fokus på identifikation af intentionelle og ikke-intentionelle kommunikative strukturer, - hvor kommunikationen lykkes og hvor den ikke lykkes (Morgan, 2010).

Laboratoriets forskningsspørgsmål

Vi har arbejdet ud fra to forskningsspørgsmål, som har afsætt forskningsprojektets spørgsmål 3, 4 og 5 (se side 9):

- Hvilke metoder og praksisformer er anvendelige i forhold til at få det pædagogiske personale og de kostfaglige til at arbejde mere sammen i forhold til mad og måltider og udveksle viden på tværs af faglige grænser. Hvordan bidrager ledelsen bedst til et sådant tværfagligt samarbejde?
- Hvilke metoder og værktøjer er anvendelige i forhold til at skabe et konstruktivt samarbejde mellem institution og forældre omkring mad og måltider?

Laboratoriets deltagere

Laboratoriet var sammensat af personale fra dagtilbud i Høje-Taastrup, Roskilde og Køge kommuner. Dagtilbuddene repræsenterede 0-6 års området. Deltagerne repræsenterede de tre faggrupper: pædagogiske ledere, kostfagligt personale og pædagogisk personale (pædagoger, pædagogiske medhjælpere og pædagogiske assistenter), i alt 15 deltagere.

Laboratoriets arbejdsrytme

Laboratoriet mødtes i alt otte gange fra kl 10 til kl 15. Laboratoriedeltagerne var organiseret på tre forskellige måder:

1. Plenum: De blev undervist og diskuterede forskellige temaer i plenum.
2. Fagspecifikke grupper på tværs af kommuner: De diskuterede fagspecifikke temaer sammen med deres dagfæller fra andre dagtilbud og andre kommuner.
3. Aktionsforskningsgrupper: De udviklede ideer og praksisformer sammen med deres kolleger fra deres eget dagtilbud og deres egne kommuner.

Udviklingsarbejdet tog udgangspunkt i deres egen kontekst. Det var en grundlæggende forudsætning for arbejdet, at det skulle give mening for alle tre faggrupper (ledere, kostfagligt personale og pædagogisk personale). Når grundideen var på plads, undersøgte de deres praksis og dokumenterede behovet for en prak-

sisændring. Herefter formulerede de ideen i et såkaldt projektværktøj, der er en skriftlig struktur, der hjælper deltagerne til at skabe overblik og arbejde struktureret med ideen. Herefter arbejdede deltagerne så i en løbende proces med at afprøve ideerne, dokumentere og diskutere resultaterne på laboratorierne, reformulere dem, afprøve, dokumentere, diskutere etc.

Teoretisk fundering

I forhold til forældresamarbejde har arbejdet været funderet i følgende teori:

Ifølge Alvestad og Sheridan (2014) anvendes pædagogisk dokumentation først og fremmest til at informere forældre om pædagogernes arbejde og børnenes deltagelse i aktiviteter. Dokumentation er kun sjældent et redskab til at dokumentere børnenes læring og udvikling. Pædagogisk dokumentation siger dermed ikke nødvendigvis meget om læringsmiljøet.

Bloch-Poulsen (2013) beskriver en ny måde at inddrage forældrene i at lave handleplaner for børnene. En model for dialogiske forældresamtaler. Her skal pædagogerne ikke optræde som mere- eller bedrevidende eksperter, som de indimellem tidligere opfattede sig selv som, men som dialogpartnere sammen med forældrene. Forældrene skal ikke informeres om, hvad pædagogerne har besluttet, at handleplanen for deres barn det næste halve år skal gå ud på. Forældrene skal udvikle grundlaget for handleplanen sammen med pædagogerne. Samtidig skal de være med til at videreudvikle den dialogiske forældreinddragelsesmodel. De skal med andre ord både samproducere læring af første orden i form af bedre handleplaner, og læring af anden orden i form af en bedre model til at forbedre handleplanerne.

Hansen et al. (2016) beskriver, at jo længere uddannelse forældrene har, des bedre vurderes børnene af personalet, og jo kortere uddannelse forældrene har, des dårligere vurderes børnene.

I forhold til kommunikation faggrupper imellem har arbejdet været funderet i følgende teori:

Ifølge Löfdahl (2014) kan sproget i dokumentationsmaterialet skabe nærhed eller distance og det kan medvirke til at skabe tillid eller venskabsrelationer mellem pædagoger og forældre. Sprogstrategier anvendes alt efter, om pædagogerne søger at præsentere sig selv som dem, der har den professionelle viden om dagtilbuddet, eller om de søger at præsentere sig selv som dem, der skaber og opretholder gode relationer.

Drugli (2011) viser at børns deltagelse i læringsfællesskaber har betydning for medarbejdernes engagement.

Hansen (2015) understreger, at læringsmiljøer fordrer samarbejde omkring faglighed. Samarbejde fordrer, at det gøres virkeligt. Det betyder, at samarbejdet ikke blot er ord og hensigter, men at det gøres i virkelige handlinger. Det betyder, at hensigterne bliver en del af den pædagogiske virkelighed.

Ifølge Lekhal (2016) fordrer strukturel kvalitet i dagtilbud fagligt kompetente medarbejdere, der formår at bringe deres faglighed i spil for alle børn.

Laboratoriets fund

Fagkulturelle identiteter som barrierer

Laboratoriet søgte praksisformer, der kunne bidrage til at overskride faggrænser og grænser mellem fagpersoner/dagtilbud og forældre og dermed skabe et reelt grundlag for tværfaglighed omkring måltiderne i dagtilbuddet, samt grundlag for et reelt forældresamarbejde. Nøglen tænkte som udgangspunkt at ligge i, hvad der gjorde fag, og hvad der adskilte fagpersoner (Hansen, 2012; Järvinen og Mik-Meyer, 2012). At være et fag tænkte som: Viden, forudsætninger og kompetencer, som man besidder inden for et bestemt fagområde. Dette medfører fagspecifikke selvforståelser, der kan skabe både barrierer og brobygning mellem faggrupper, der er uddannet i forskellige kulturer med forskellige idealer og forskelligt indhold. De tre faggrupper præsenterede hver deres tanker om egen faglighed og andres i forhold til samarbejde om måltidet. Ledelsen ser sig som formidlere til resten af personalet. De tænker, at de skal bakke alle op. Være nysgerrige på andres intentioner. De tænker, at de er ansvarlige for at 'vide' – og deres lederrolle fordrer bevidsthed om deres egen professionelle rolle. De tænker også, at en udfordring er, at der i måltidsdelen er fravær af pædagogisk professionalisme, og at snak om mad fylder for lidt under måltidet.

Det kostfaglige personale finder, at det er en udfordring at være kost-faglig i forhold til et pædagogisk perspektiv. De oplever manglende anerkendelse fra især pædagogisk personale, de er alene med deres faglighed, manglende forståelse for deres intentioner og grundlæggende manglende forståelse for, hvad de laver. De vil gerne slå fast, at de ikke er en understøttende funktion. Hvis deres funktion skal integreres i det pædagogiske arbejde, kræver det opbakning fra leder.

Det pædagogiske personale oplever, at de har manglende fokus på måltiderne. Det selvom de bruger meget tid på dem. De vil gerne anskue måltiderne på en anden måde, men finder det svært at gå væk fra vane-tænkning. De tænker, at det alene er det kostfaglige personale, der er opmærksomme på kost. De vil gerne se måltidet som en pædagogisk aktivitet, ligesom de ønsker at kunne inddrage forældrene i måltidet, og endelig finder de det vigtigt at blive bevidst om deres egne fordomme.

Faglige perspektiver på den ideelle institution

Efterfølgende udviklede de tre faggrupper tre handlingsforslag. Det blev tydeligt, at ledelse og pædagogik var to centrale nøgler til forskellige perspektiver på samarbejde. Arbejdet i laboratoriet tog således udgangspunkt i, at ledelsen igangsatte, gennemførte og ledte pædagogiske processer i samarbejde i første omgang med faggrupperne, og i næste led med forældrene. Det krævede i praksis, at leder og medarbejdere sammen skabte en refleksiv og forandringsvillig kultur i dagtilbuddet. At dagtilbuddet justerede dagtilbuddets pædagogiske praksis, så det kunne håndtere forandringer. Det betyder igen, at der skulle udvikles nye retningslinjer/muligheder, fx pædagogiske læreplaner i forhold til mad og måltider. Der blev identificeret en generel mangel på uddannelse hos såvel det pædagogiske som det kostfaglige personale, når det kommer til de pædagogiske og kostfaglige udfordringer i at lave mad til små børn. Ikke mindst i forhold til måltidets betydning, pædagogiske handlemåder, samarbejde mellem såvel børn som voksne og de fysiske og psykiske rammer. Der var således behov for et fælles fagligt udgangspunkt. Det kostfaglige personale skulle øve sig i at invitere til aktiviteter, hvor måltidet indgår i læreplanstemaerne. Dette krævede indsigt i de pædagogiske processer. Samtidig måtte måltidet ikke optage tid fra andre projekter. Succeskriteriet for at det bliver et godt måltid: "Børnene skal kunne lide maden", "Børnene bliver mætte". Det kostfaglige personale skal lære at slippe kontrollen over maden, og gøres i stand til at håndtere resultatet. Måltidet skal gøres til en pædagogisk aktivitet.

Dette medførte behov for:

1. At knytte måltidet til læreplanstemaerne
2. At etablere samarbejdsfremmende procedurer på personalemøderne
3. At anerkende hinandens fagligheder
4. At etablere projekter, hvor faglighederne krydses i det konkrete arbejde
5. At opsøge viden om børnemåltidet
6. At definere det gode måltid
7. At anerkende børnenes ophav
8. At inddrage forældre i deres barns levede hverdagsliv og i beslutninger vedrørende deres barn.

Eksempler på handlingslogik der skaber grundlag for samarbejde

Problem	Hensigter	Handlinger	Ledelsesansvar
Manglende faglig anerkendelse (fx udfordring at være kost-faglig i forhold til et pædagogisk perspektiv)	Skabe tillid og en anerkendende kultur	Fælles ejerskab og udgangspunkt gennem personalemøder, dialog, uddannelse og refleksion	Anerkende medarbejderne og deres faglighed, samt fokus på vedvarende at udvikle en anerkendende faglig kultur
I måltidsdelen er der fravær af pædagogisk professionalisme	At udvikle nye retningslinjer/muligheder i forhold til pædagogiske læreplaner i forhold til mad og måltider	At koble måltidet til de pædagogiske læreplaner	Dagtilbuddet skal hele tiden udvikle og justere dagtilbuddets pædagogiske praksis, så det til enhver tid kan håndtere de forandringer, som det omkringliggende samfund kræver af et dagtilbud
Udfordrende at gå væk fra vanetænkning	Skal anskue måltiderne på en anden måde	At vove sig ud på / eksperimentere med nye områder og metoder - uden at vide om de bliver en succes	Leder og medarbejdere skal sammen skabe en refleksiv og forandringsvillig kultur i dagtilbuddet

I laboratoriet fandt vi ud af, at ledelsens opgave er central i samarbejdet. Ledelsens opgave beskrives som:

- At være formidlere mellem det kostfaglige personale og det pædagogiske.
- At bakke alle op.
- At sikre pædagogisk professionalisme i måltidet.
- At være ansvarlig for at 'vide' det, der skal vides.

Ledelsens opgave konkret i forhold til det kostfaglige personale:

- At sikre, at det kost-faglige indhold bliver synliggjort i det pædagogiske indhold.
- At det kostfaglige personale opnår anerkendelse for deres funktion og faglighed.
- At det kostfaglige personale ikke er alene med deres faglighed.
- At det kostfaglige personale ikke ses som en understøttende funktion.
- At se det kostfaglige personales intentioner og sikre, at de får udtryk.

Ledelsens opgave konkret i forhold til det pædagogiske personale:

- At indføre det pædagogiske personale i de kostfaglige intentioner.
- At sikre, at pædagogisk personale har fokus på, hvad der ligger i måltiderne.
- At sikre, at måltiderne bliver en pædagogisk aktivitet.
- At sikre, at pædagogisk personale inddrager forældrene.
- At gøre det pædagogiske personale bevidst om deres faglige fordomme.

Ledelsens opgave konkret i forhold til forældre:

- At sikre, at alle forældre føler sig velkomne.
- At understøtte, at forældresamarbejdet er en åben kommunikation omkring maden og praksis omkring måltiderne.

Konkrete praksistiltag

På baggrund af ovenstående anbefales følgende praksistiltag:

Sammenhæng

1. Didaktisering af måltidet ved at tænke i sammenhængen mellem formiddagens aktiviteter, måltidet og eftermiddagens aktiviteter.

Måltidspolitik

2. Øge kommunikationen mellem forældre og køkken ved spørgeskemaer
3. Udarbejde en måltidspolitik i personalemøde regi. Nedsættelse af et måltidsudvalg

Læreplanerne

4. Måltidet integreres i læreplanerne
5. Det kostfaglige personale får et fast punkt på personalemødet og fortæller om de aktuelle intentioner med måltidet
6. Børn og pædagogisk personale deltager i forberedelserne af måltidet
7. Vidensdeling (evaluering) på tværs af faggrupper

Læring

8. Løfte succeskriteriet for et godt måltid fra "at kunne li' det" til børns og voksnes deltagelse, og at måltidet producerer og formidler læring.

Deltagelse

9. Den kostfaglige deltager af og til i måltiderne på stuerne
10. Pædagogisk personale skal inviteres ind i madprojekter (ledelsens ansvar)

Personalemøde

11. På P-møder serveres børnemenueer for personalet (de voksne skal se måltidet fra børnehøjde)
12. Definere "Hvad er et godt måltid i vores institution" i et kostfagligt perspektiv og i et pædagogisk perspektiv.

Herfra udledes nedenstående guidelines.

Guidelines

1. KNYT måltiderne til læreplanerne

Knyt måltidet til læreplanstemaerne og gør dermed måltidet til en del af læringsarbejdet. Lad måltidet være en del af den pædagogiske praksis – og ikke blot en pause eller noget, som skal overstås.

2. SKAB samhørighed gennem måltidet

Når man spiser samme mad, skaber det oplevelsen af ligeværdighed mellem barn og voksen. Personalets private madpakke kan ses som en virkelig og en metaforisk stopklods for samhørigheden omkring måltidet.

3. RESPEKTÉR og brug hinandens faglighed

Skab rum til samarbejde, refleksion og deltagelse på tværs af fagligheder. Det giver ejerskab og nytænkning samt virker befordrende for lysten til samarbejde om måltidet. Ledelsens forventninger om at skabe et unikt mad- og måltidsmiljø, viser sig i løbende bevidstgørelse om målsætninger og metoder i og på tværs af faggrupper.

4. BRUG børns deltagelse som incitament for samarbejde og sammenhæng

Se måltidet som en integreret del af hverdagen. Skab konkrete deltagelsesmuligheder for barnet i planlægningen, tilberedelsen og serveringen af maden. Det giver barnet mulighed for at knytte bånd mellem køkken og stue og skaber sammenhæng i barnets dagligdag. Det er en levende tværfaglig læringsaktivitet.

5. INFORMER forældrene om jeres måltidspædagogik

For at understøtte forældresamarbejdet er en åben kommunikation omkring maden og praksis omkring måltiderne vigtig fx ved synlige menuplaner, billeder og små historier fra dagligdagen.

Opsamling

Fagspecifikke selvforståelser kan skabe både barrierer og brobygning mellem faggrupper, der er uddannet i forskellige kulturer med forskellige idealer og forskelligt indhold. Samtidig identificeredes fravær af pædagogisk professionalisme, og at snak om mad fyldte for lidt under måltidet.

Det kostfaglige personale finder, at det er en udfordring at være kostfaglig i forhold til et pædagogisk perspektiv. De oplever manglende anerkendelse fra især pædagogisk personale, de er alene med deres faglighed, manglende forståelse for deres intentioner og grundlæggende manglende forståelse for, hvad de laver. De vil gerne slå fast, at de ikke er en understøttende funktion. Hvis deres funktion skal integreres i det pædagogiske arbejde, kræver det opbakning fra leder.

Det pædagogiske personale oplever, at de har manglende fokus på måltiderne. Det selvom de bruger meget tid på dem. De vil gerne anskue måltiderne på en anden måde, men finder det svært at gå væk fra vane-tænkning. De tænker, at det alene er det kostfaglige personale, der er opmærksomme på kost. De vil gerne se måltidet som en pædagogisk aktivitet, ligesom de ønsker at kunne inddrage forældrene i måltidet, og endelig finder de det vigtigt at blive bevidst om deres egne fordomme.

Efterfølgende udviklede de tre faggrupper tre handlingsforslag. Det blev tydeligt, at ledelse og pædagogik var to centrale nøgler til forskellige perspektiver på samarbejde. Arbejdet i laboratoriet tog således udgangspunkt

i, at ledelsen igangsatte, gennemførte og ledte pædagogiske processer i samarbejde i første omgang med faggrupperne, og i næste led med forældrene. Det krævede i praksis, at leder og medarbejdere sammen skabte en reflektiv og forandringsvillig kultur i dagtilbuddet. At dagtilbuddet justerede dagtilbuddets pædagogiske praksis, så det kunne håndtere forandringer. Det betyder igen, at der skulle udvikles nye retningslinjer/muligheder i forhold til fx pædagogiske læreplaner i forhold til mad og måltider. Der blev identificeret en generel mangel på uddannelse hos såvel det pædagogiske som det kostfaglige personale, når det kommer til de pædagogiske og kostfaglige udfordringer i at lave mad til små børn. Ikke mindst i forhold til måltidets betydning, pædagogiske handlemåder, samarbejde mellem såvel børn som voksne og de fysiske og psykiske rammer. Der var således behov for et fælles fagligt udgangspunkt. Det kostfaglige personale skulle øve sig i at invitere til aktiviteter, hvor måltidet indgår i læreplanstemaerne. Dette krævede indsigt i de pædagogiske processer. Samtidig måtte måltidet ikke optage tid fra andre projekter. Succeskriteriet for at det bliver et godt måltid: "Børnene skal kunne lide maden", "Børnene bliver mætte". Det kostfaglige personale skal lære at slippe kontrollen over maden, og gøres i stand til at håndtere resultatet. Måltidet skal gøres til en pædagogisk aktivitet.

Tværgående fund

På tværs af laboratorierne kunne der samles fire tværgående temaer og behov:

1. Fælles måltidsplan
2. Visioner for måltidet
3. At knytte måltidet til læreplanstemaerne
4. Børns deltagelse som basis for samarbejde, sammenhæng og børns eksperimentering

- **Fælles måltidsplan**

En måde at fastholde og synliggøre beslutninger er gennem en fælles pædagogisk måltidsplan, der kort og præcist udtrykker stuens/husets værdier, principper og rutiner i punktform for hver spisegruppe. Hvis denne for eksempel hænger synligt på væggen på stuen, så kan den hjælpe nye personaler med at indføres i arbejdet med børn og måltider. En måde at understøtte at de voksne kan være nærværende i måltidet, er ved at udarbejde en oversigt til ophæng i køkkenet, der viser, hvor mange der spiser på stuen, allergier og specialkost. Herved sikres, at alt er på rullebogen ved måltidets start.

- **Den manglende vision for måltidet**

Et problem, der blev observeret på tværs af institutionerne, var, at måltidet ikke blev diskuteret, og at der ikke var en fælles forståelse af normer eller rammer omkring måltidet. Således blev måltiderne meget forskellige afhængig af hvilken pædagog, der var ansvarlig den pågældende dag eller hvilken stue, man var på. Herved var det ikke en fælles vision men forskellige voksnes individuelle opfattelser, der styrede måltiderne.

- **At knytte måltidet til de pædagogiske læreplaner**

Der viste sig behov for et fælles pædagogisk udgangspunkt, knyttet til de seks læreplanstemaer. Når måltidet startede, viste der sig en tendens til, at pædagogikken gik i stå. Succeskriteriet for, at det bliver et godt måltid, kunne være, at: "Børnene skal kunne lide maden", "Børnene bliver mætte". I stedet skal måltidet gøres til en pædagogisk aktivitet via samarbejde mellem kostfagligt personale, pædagogisk personale og i nogen grad forældre, medieret af lederen.

- **Børns deltagelse som basis for samarbejde, sammenhæng og børns eksperimentering**

Konkrete og reelle deltagelsesmuligheder for barnet i planlægningen, tilberedelsen og serveringen af maden giver barnet mulighed for at knytte bånd mellem køkken og stue og skaber sammenhæng i barnets dagligdag. Det er en levende tværfaglig læringsaktivitet. Etabler måltidsrammer, der understøtter børns deltagelse og eksperimentering.

De fire tværgående temaer kan yderligere uddybes og samles i ti tværgående guidelines. I tabellen nedenfor ses hvordan de tre laboratoriers guidelines (se ovenfor i afsnittene fra de tre laboratorier) samles i ti tværgående:

Guidelines fra de tre laboratorier	Tværgående guidelines
KNYT måltidet til læreplanerne LAV en fælles vision for måltidet GIV gode rammer for børns og de voksnes deltagelse i måltidet	1. Knyt måltiderne til læreplanerne
SKAB samhørighed gennem måltidet LAV en fælles vision for måltidet	2. Skab samhørighed gennem måltidet
RESPEKTER og brug hinandens faglighed LAV en fælles vision for måltidet ORGANISÉR personaleresurserne ORGANISÉR samarbejdet og rammerne LAV en fælles pædagogisk måltidsplan	3. Respekter og brug hinandens faglighed
BRUG børns deltagelse som incitament for samarbejde GIV børnene ansvar og frihed omkring måltidet	4. Brug børns deltagelse som incitament for samarbejde og sammenhæng
LAV en fælles vision for måltidet GRIB børnenes initiativer BEVAR fokus på mad som en oplevelse og fordybelse	5. Tag børns smagsoplevelser alvorligt
GIV børnene ansvar og frihed omkring måltidet	6. Respektér børns grænser
HUSK den voksne er det ældste barn	7. Husk den voksne er det ældste barn
GIV gode rammer for børns og de voksnes deltagelse i måltidet SKAB frie rammer for måltidet	8. Skab frie rammer for måltidet
GIV børnene ansvar og frihed omkring måltidet SKAB fysiske rammer for deltagelse	9. Giv børnene gode muligheder for selvhjulpethed
INFORMER forældrene om jeres måltidspædagogik INDDRAG forældrene – fortæl om jeres måltidspædagogik	10. Inddrag forældrene – fortæl om jeres måltidspædagogik

På baggrund af aktionsforskningsprojektet anbefaler vi således de ti tværgående guidelines, der er uddybet yderligere nedenfor

1. Knyt måltiderne til læreplanerne

Knyt måltidet til læreplanstemaerne og gør dermed måltidet til en del af læringsarbejdet. Lad måltidet være en del af den pædagogiske praksis – og ikke blot en pause eller noget, som skal overstås.

2. Skab samhørighed gennem måltidet

Når man spiser samme mad, skaber det oplevelsen af ligestilling mellem barn og voksen. Personalets private madpakke kan ses som en virkelig og en metaforisk stopklods for samhørigheden omkring måltidet.

3. Respekter og brug hinandens faglighed

Skab rum til samarbejde, refleksion og deltagelse på tværs af fagligheder. Det giver ejerskab, nytænkning og virker befordrende for lysten til samarbejde om måltidet. Ledelsens forventninger om at skabe et unikt mad- og måltidsmiljø viser sig i løbende bevidstgørelse om målsætninger og metoder i og på tværs af faggrupper.

4. Brug børns deltagelse som incitament for samarbejde og sammenhæng

Se måltidet som en integreret del af hverdagen. Skab konkrete deltagelsesmuligheder for barnet i planlægningen, tilberedelsen og serveringen af maden. Det giver barnet mulighed for at knytte bånd mellem køkken og stue og skaber sammenhæng i barnets dagligdag. Det er en levende tværfaglig læringsaktivitet.

5. Tag børns smagsoplevelser alvorligt

Det er vigtigt at tage børns smag og smagsoplevelser alvorligt. Tag børnene med på opdagelsesrejse ved at krydre og sammensætte maden på nye måder. Flyt fokus fra modsætningen mellem godt/dårligt til smagsnuancerne.

6. Respektér børns grænser

Det er vigtigt at respektere børns grænser og integritet under måltidet. Tving dem ikke til at smage på noget, de ikke har lyst til. Men tænk samtidig over, hvordan det enkelte barns horisont kan udvides fx ved at skabe et nysgerrigt rum under måltidet.

7. Husk den voksne er det ældste barn

De voksne er rollemodeller, børnene søger støtte, afkoder og spejler handlemønstre hos. Indtager de voksne en barnlig, glad og nysgerrig tilgang til maden, vil børnene spejle dette. Gå foran og åben en verden af farver, smag, tekstur, dufte og uanede variationer af madoplevelser.

8. Skab frie rammer for måltidet

Snævre kontrollerede rammer hæmmer barnets initiativer, og de bliver afventende. Etabler måltidsrammer, der understøtter børns deltagelse og eksperimentering.

9. Giv børnene gode muligheder for selvhjulpnehed

Hvis børn skal praktisere selvhjulpnehed kræver det tid til fordybelse og børnevenligt bestik, service og skåle, som er håndterbare for børnene. Overvej om antallet af børn og voksne ved bordet understøtter børns muligheder for at være selvhjulpne.

10. Inddrag forældrene – fortæl om jeres måltidspædagogik

Informationen til forældrene skal understøtte forældresamarbejdet og indeholde pædagogiske begrundelser for hvordan og hvorfor, der arbejdes, så der skabes en helhed i børnenes oplevelse mellem institution og hjem. Det sker bl.a. ved synlige menuplaner, billeder og små historier fra dagligdagen.

Referencer

- Alvestad, T. og Sheridan, S. (2014). Preschool teachers' perspectives on planning and documentation in preschool. *Early Child Development and Care*, 185(3), 377-392
- Andersen, S.S. (2015). School meals in children's social life: a study of contrasting meal arrangements (Doctoral dissertation, Department of Food and Resource Economics, Faculty of Science, University of Copenhagen).
- Bloch-Poulsen, J. (2013). Dialogiske forældresamtaler - alle vil jo gerne inddrages. Retrieved from Aalborg:
- Brock-Utne, B. (1979). Fra ord til handling. *Pedagogisk aktionsforskning i utdanningsamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Clark, P.A. (1972). *Action Research and Organizational Change*, Harper and Row, London.
- Collin, F. (2011). Sosialkonstruktivisme i humaniora. In F. Collin og S. Kjøppe (Eds.), *Humanistisk videnskabsteori* (Vol. 2. udgave, pp. 247-276): DR Multimedia.
- Drugli, M.B. (2011). *Liten i barnehagen* Forskning, teori og praksis. Oslo: Cappelen Damm.
- DST (2013). *Danmarks Statistik*.
- Flowers, R. and Swan, E. (2015). *Food Pedagogies*. New York: Routledge.
- Grünbaum, L. (1973). Aktionsforskningens muligheder som samfundsændrende praksis. I Haslebo, G. (red.), *Magt og påvirkning i systemer*. København: Reitzel.
- Habermas, J. (1968). *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a.M: Suhrkamp. (Mit einem neuen Nachwort, 1994).
- Habermas, J. (2005). *Teorien om den kommunikative handling*. Aalborg: Aalborg Universitet. Hegland, T.J. (1981). *Aksjonsforskning: Erfaring og refleksjoner*. København: Nyt fra Samfundsvidenskabene.
- Hansen, O.H. (2012). Pædagogprofessionens selvforståelse Fra fri leg til organiseret læring. *Paideia*, 1(maj 2012), 54-66.
- Hansen, O.H. (2015). *Det ved vi om betydningen af voksen-barn-kommunikation* (1. udgave. ed.). Frederikshavn: Dafolo.
- Hansen, O.H., Nordahl, T., Hansen, L.S., og Hansen, O. (2016). *Læringsledelse i dagtilbud - fælles rapport T1*. Retrieved from Aarhus

- Hansen, S.R. (2016). Exploring Ambivalent Perspectives on Kindergarten Mealtime (Doctoral dissertation). Copenhagen: Ålborg University.
- Hayes-Conroy, A. og Hayes-Conroy, J. (2013). Doing Nutrition Differently. New York. Routledge.
- Hegland, T.J. (1981). Aksjonsforskning: Erfaring og refleksjoner. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Holgersen, S.-E. (2003). Deltagelse som fænomen. Video i pædagogisk forskning ? Krop og udtryk i bevægelse.: institut for idræt/hovedland.
- Järvinen, M., og Mik-Meyer, N. (2012). At skabe en professionel : ansvar og autonomi i velfærdsstaten (1. udgave. ed.). Kbh.: Hans Reitzel.
- Klafki, W. (1976). Aspekte Kritisch-Konstruktiver Erziehungswissenschaft. Belz Verlag.
- Laursen, E. (2012). Aktionsforskningens produktion af viden. I Duus, G., og Gitte, T., (red.). Aktionsforskning. En grundbog. (pp. 97-112). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Lave, J. og Wenger, E. (2003). Situeret læring – og andre tekster. København: Hans Reitzels Forlag.
- Leer, J. og Wistoft K. (2015). Mod en smagspædagogik. Odense: SDU Press.
- Lekhal, R. (2016). Det ved vi om betydningen af kvalitet i dagtilbud (1. udgave. ed.). Frederikshavn: Dafolo.
- Lewin, K. (1948). Resolving Social Conflicts: Selected Papers on Group Dynamics. Posthumt redigeret af Gertrud Weiss Lewin. New York: Harper og Brothers.
- Lewin, K. (1958). Group decision and social change, in Readings in Social Psychology, eds. E. E. Maccoby, T. M. Newcomb, and E.L. Hartley, Holt. New York: Rinehart and Winston, 197-211.
- Lewin, K. (1997) Resolving social conflicts and field theory in social science. Washington: DC: American Psychological Association.
- Löfdahl, A. (2014). Teacher-parent relations and professional strategies. A case study on documentation and talk about documentation in a Swedish preschool. Australian Journal of Early Childhood, 39(3), 103-110.
- Madsen, B. (2012). Aktionsforskning. Illustreret med e case: aktionsforskning om aktionslæring. Arbejdsnotat. Aarhus: Psykologisk Institut. <http://www.viauc.dk/hoejskoler/vok/Videncentre/ledelse-og-organisationsudvikling/Documents/Publikationer/Aktionsforskning-om-aktionslaering-illustreret-med-case.pdf> (Hentet den 18.6.2017).

Mathiesen, T. (1973). *Det ufærdige*. København: Reitzel.

Morgan, G. (2010). *The Oxford handbook of comparative institutional analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Nielsen, B.S. og Nielsen, K.Aa. (2010). Aktionsforskning (p.97-120). I Brinkmann, S. og Tanggaard, L. (red.), *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Reitzel.

Ringsmose, C. og Ringsmose Staffeldt, S. (2014). Rum og læring - om at skabe gode læringsmiljøer i børnehaven, århus, dafolo og dansk pædagogisk forum.

Siraj-Blatchford, I., Taggart, B., Sylva, K., Sammons, P. og Melhuish, E. (2008). Towards the transformation of practice in early childhood education: the effective provision of pre-school education (eppe) project. *Cambridge journal of education*, 38, 23-36.

Tomasello, M. og Rakoczy, H. (2003). What makes human cognition unique? From individual to shared to collective intentionality. *Mind og language*, 18, 121-147.

Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in society - the development of higher psychological processes*. Harvard.

Aagaard Nielsen, K. (1990). Aktionsforskning - en ny forskerrolle? *Tendens*, 2(2), 26-33.

DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug er den faglige indgang til jordbrugs- og fødevarerforskningen ved Aarhus Universitet (AU). Centrets hovedopgaver er videnudveksling, rådgivning og interaktion med myndigheder, organisationer og erhvervsvirksomheder.

Centret koordinerer videnudveksling og rådgivning ved de institutter, som har fødevarer og jordbrug, som hovedområde eller et meget betydende delområde:

Institut for Husdyrvidenskab
Institut for Fødevarer
Institut for Agroøkologi
Institut for Ingeniørvidenskab
Institut for Molekylærbiologi og Genetik

Herudover har DCA mulighed for at inddrage andre enheder ved AU, som har forskning af relevans for fagområdet.

RESUME

Aktionsforskningsprojektets hovedsigte var, at den indsamlede data skulle skabe ny viden om, hvordan iscenesættelsen og gennemførelsen af måltidet bliver gennemført i dagtilbuddet, og herunder blandt andet om organiseringen af måltidet bidrager til, at børn spiser sundt i hverdagen, samt hvorvidt der er en motiverende tilgang til måltidet, der kan fremme børns smag, sundhed og spiseglæde.

Arbejdet blev inddelt i tre laboratorier: 1) Børns deltagelsesmuligheder og eksperimentering med mad og måltider, 2) Smagspædagogik som tværfaglig platform i dagtilbuddet, og 3) At overskride faggrænser i forbindelse med mad og måltider i dagtilbud.

Resultaterne fra arbejdet i de tre laboratorier kan samles i nedenstående ti tværgående anbefalinger, som peger på behovet for en bevidst tilgang til den organisatoriske ramme, den pædagogiske tilgang og den pædagogiske praksis:

- Knyt måltiderne til læreplanerne
- Skab samhørighed gennem måltidet
- Respekter og brug hinandens faglighed
- Brug børns deltagelse som incitament for samarbejde og sammenhæng
- Tag børns smagsoplevelser alvorligt
- Respektér børns grænser
- Husk den voksne er det ældste barn
- Skab frie rammer for måltidet
- Giv børnene gode muligheder for selvhjulpethed
- Inddrag forældrene – fortæl om jeres måltidspædagogik